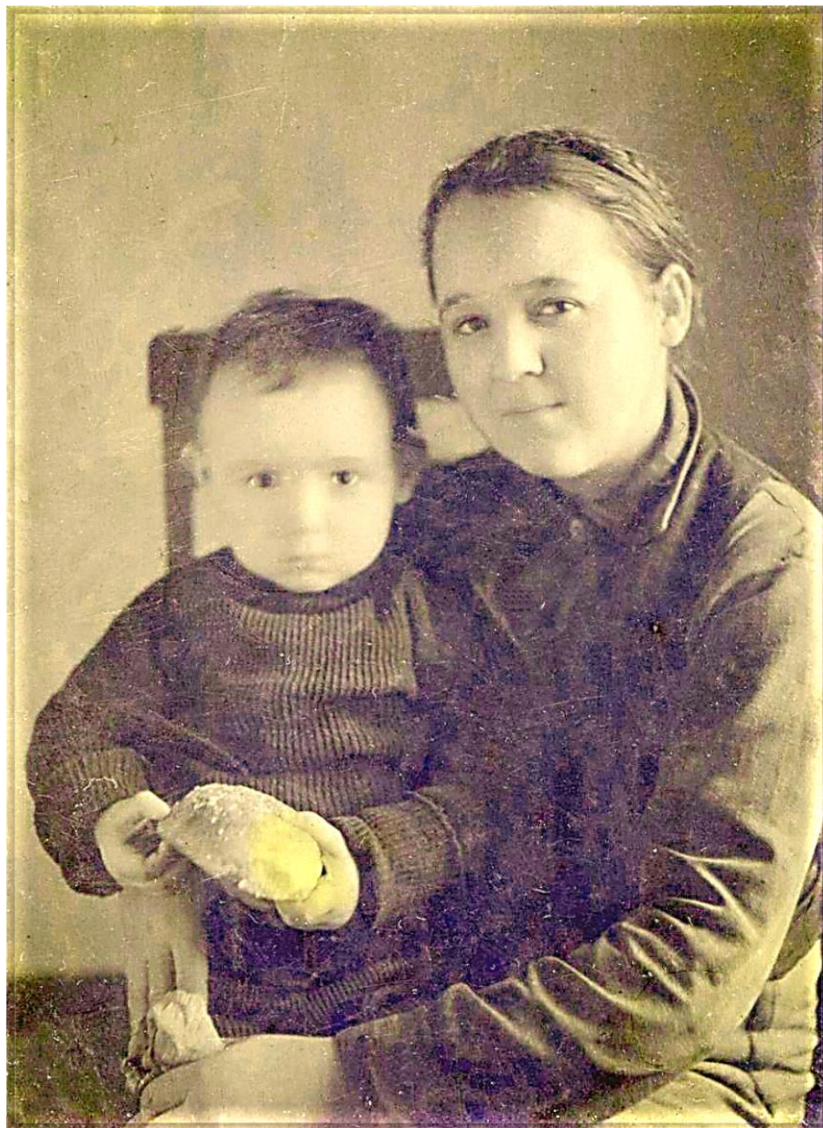

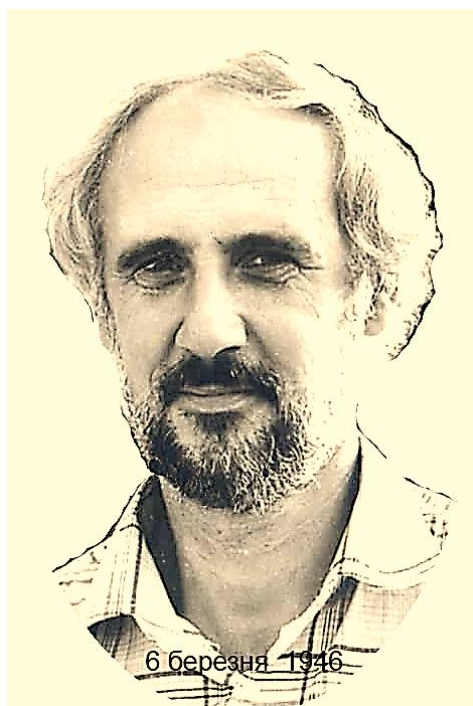
О. В. Ленський

Мій шлях

Мені 2 роки

УДК 908 (477. 52)

Ленський О. В.

Ця книжка розповідає про історію мого життя, яку я підготував до своєї 75 річниці.

ЛЗЗ **Ленський О. В.** Мій шлях / О. В. Ленський. – Суми : Власне видавництво Ленського О. В., 2020. – 110 с.

Ленський Олександр Васильович, 2020

Вступ

Для кожної людини настає момент, коли вона переходить з одного світу в інший, але перед тим є момент, ще в земному житті, коли обертаєш калейдоскоп свого життя. Перед очима з шаленою швидкістю пролітають змінюючи одна одну сторінки життя: чорні, білі, сірі, кольорові, але раптом бачиш, що в твоєму альбомі життя не замальованих долею сторінок залишилося зовсім мало. Ось скотиться остання сльоза з твого обличчя, і ти перестанеш існувати. Ти розумієш, що з іншого світу ти вже нікому нічого не скажеш, і нікого не почувеш. Можна після себе залишити різні статки, але на той світ нічого не візьмеш, навіть написані тобою книжки, але пам'ять про себе ти залишаєш в них.

Я не знаю скільки я ще встигну їх написати, але ці 75, що вже написані будуть розмовляти з нащадками. При роботі над книжками були використані не тільки архівні матеріали, але і мемуарна література. Великий інтерес в любителів рідного краю визивають якраз спогади простих людей про місто їх часів, суспільні настрої, доля самої людини.

Я в своїх книжках відродив історичну пам'ять за тисячі людей що жили до мене, тепер настав час розповісти і про себе. Це не буде біографічною розповіддю, це будуть розповіді про окремі сторінки мого дитинства і невеличкі подорожі з мого дитинства в історію міста Суми до революції.

Початок шляху

Народився я в Сумах 6 березня 1946 р. в пологовому будинку на вул. Троїцькій (тоді Держинського) о 8 годині ранку. Цей весняний день був сонячний, бігли струмки, але вже на другий день небо захмарило і пішов мокрій сніг с дощем. Коли забирали матір і мене з пологового будинку, день був ясний, але холодний. Їхали на возі, який піймали тут же на Троїцькій, і це була моя перша подорож містом. Сонце висвітлювало частково зруйновану центральну частину міста. Обережно перетнули Троїцький міст, бо

він ледь відремонтований, світився великими вибитими дірками в дерев'яному покритті. Через Миколаївську вулицю піднялися до Воскресенської церкви, а далі вниз мимо базару на Іллінський міст і повернули на Ковальовську вулицю. Праворуч залишилася 13 школа, де був шпиталь, в якому працювала моя матір, і там лікувався мій батько. В одній з ним палаті лежав і мій майбутній тесть.

*Світлина зроблена 6 вересня
1946 р. Мені 6 місяців.*

Через дві хвилини під'їхали до нашого подвір'я, що було на Гирмановському провулку №1 (Пролетарська, Ярослава Мудрого). До 1913 року писали Гирмановський провулок, а потім Германовський. Назва провулку походила від Гирманів, що мешкали в другому номері, а поруч, але вже по Таранековському провулку теж мешкали інші Гирмани. Скоріше за все перші Гирмани поселилися тут ще у XVIII ст. У різних списках одна і таж особа записувалася або Германом, або Гирманом. До революції наше подвір'я належало Гарбузу. Ось перед вами список пожежної дільниці під номером 32 по Гирмановському провулку, а в „Окладних книжках” вони будуть записані як Гирмани. Пожежні списки були складені до початку 60-х років XIX ст.

Участок 32

1. Казенного крестьянина Степана Дриги.
2. Цехового Алексея Нестеренко.
3. Мещанина Павла Лисовенко.
4. Казенного крестьянина Петра Германа.
5. Казенного крестьянина Петра Киричка.
6. Цехового Андрея Алещенко.
7. Цехового Григория Шевченко.
8. Казенного крестьянина Ивана Гарбуза.
9. Казенного крестьянина Николая Германа.
10. Казенного крестьянина Николая Дацука.
11. Нет номера.
12. Казенного крестьянина Павла Германа.
13. Казенного крестьянина Якова Черевка.
14. Казенного крестьянина Дмитрия Лусты.
15. Казенного крестьянина Федора Германа.
16. Отставного унтер-офицера Степана Кононенко.
17. Казенного крестьянина Константина Гончаренка.
18. Отставного солдата Михаила Кошевого.
19. Цехового Данила Черевка.

Сей участок имеет протяженностью 180 сажень.

Це вже список з Окладної книжки за 1903 рік, і садиба, де ми мешкали, вже належить сину Івана Гарбуза Мирону Івановичу.

Гирмановский переулоч

Перша цифра показувала вартість нерухомості, а друга - податок з неї.

1543. Гарбуз Мирон Иванович, 75/4.50.
1544. Перкович Виктор Юлианович, 500/30.
1545. Гончаренко Роман Гордеевич, 200/12.
1546. Линник Василий Евграфович, 100/6.
1547. Линник Кондрат Алексеевич, 150/9.
1548. Симоненко Петр Алексеевич, 75/4.50.
1549. Алифанова Александра Ивановна, 100/6.
1550. Черевковы Ефим и Андрей Елисеевичи, 150/9.
1551. Наследники Савчука Алексея Захаровича, 75/4.50.
1552. Баранец Григорий Тимофеевич, 75/4.50.
1553. Баранец Ефим Тимофеевич, 75/4.50.
1554. Наследники Харченковой Неонилы Емельяновны, 100/6.
1555. Литвиненкова Марфа Васильевна, 25/1.50.
1556. Грицаенко Иван Афанасьевич, 75/4.50.
1557. Пляшеченко Елисей Иванович, 25/1.50.
1558. Пляшеченко Захар Иванович, 100/6.
1559. Коляда Яков Александрович, 50/9.
1560. Тищенко Трофим Александрович и его жена Анна Семеновна, 50/3.
1561. Бабич Яков Данилович, 50/3.
1562. Мирошниченко Прокофий Васильевич, 50/3.
1563. Бабич Трофим Андреевич, 100/6.
1564. Гирман Федор Елисеевич, 50/3.
1565. Кривошеев Григорий Федорович, 50/3.
1566. Ключко Петр Кузьмич, 50/3.
1567. Боханьков Семен Павлович, 25/1.50.
1568. Черевковы Андрей и Афанасий Семенович, 50/3.
1569. Луста Никита Дмитриевич, 75/4.50.
1570. Терещенкова Ефросинья Андреевна, 100/6.

- 1571. Гончаренко Константин Демьянович, 75/4.50.
- 1572. Акименко Максим Прокопьевич, 75/4.50.
- 1573. Ходун Яков Васильевич, 50/3.
- 1574. Наталухина Настасия Степановна, 100/6.
- 1575. Нестеренко Петр Яковлевич, 40/2.40.
- 1576. Наследники Копейчика Павла Никитича, 100/6.
- 1577. Линник Кондрат Алексеевич, 200/12.
- 1578. Гончаренко Иван Гордеевич, 150/9.
- 1579. Копейчик Тимофей Кузьмич, 75/4.50.

На плані міста поруч з провулком ми знаходимо Гирманову долину. При друкуванні одного з планів міста допустили помилку і назвали його Германським провулком, але по архівним документам він проходить як Гирмановський. Я був свідком у дитинстві, коли спорив дід з якимось чоловіком, що казав це Германський провулок. Деякі справи в ДАСО оформлені колишнім працівником на прізвище Гирман. На обласному радіо працювала Валентина Василець, її дівоче прізвище Гирман. Вона в мене питала, чи це не єврейське прізвище.

На початку ХХ ст. в 2-му номері цього провулку жив Гирман Федір Єлисеєвич і поруч на Тараненківському провулку Гирман Іван Миколайович. Гирманів у місті було багато. По традиції тих років хто мешкав першим на вулиці праворуч ім'ям того він і називався. Ліва частина провулку починалася з садиби Івана Гарбуза. Перед революцією Гарбузи мали два будинки і конюшню. Один будинок був двоповерховий з 5-ма кімнатами, кухнею, ванною, водогоном, місцевою каналізацією, великою верандою. Конюшня мала три виїзди і великий підвал. Одноповерховий будинок мав 4 кімнати і велику веранду. Ось в цьому будинку ми мали кухню і кімнату. На кухні була піч, а в кімнаті лежанка, яку затопили, коли мене привезли з пологового будинку. Дрова коштували дорого, і їх економили. Відбулося моє перше купання вдома. В стелі був великий гак, і до нього причепили мою люльку влаштовану в кориті, а зверху закрили простирадлом. Достатньо було раз люльку штовхнути і вона сама качалося декілька хвилин.

Через декілька днів мате понесла мене на оглядини на роботу (шпиталь). Вердикт був однозначний, що я викопаний Василь (батько).

Мій батько Василь Федосович

В той же день мене хрестили в Іллінській церкві, що була через дорогу від шпиталю. Рік був важкий, голодний. Все видавалося по картках. Коли я дивився післявоєнні документи міськвиконкому, то серед них були рішення, які говорили про те, що військовим, і тим, хто повернувся з полону надавали грошову допомогу. Давали по 300 карбованців, але за ці кошти можна було купити тільки пляшку горілки.

Так розпочалося моє життя в той голодний рік, але ні батьків, ні час не обирають.

Батька виписали з шпиталю. Всі хотіли, щоб він залишився в Сумах. Але його рішенням було повернутися на Брянщину (Стародубський район, село Крюково). Дідівська хата на 7 вікон

по чоловічому фасаду була в центрі села, але її передали сільраді. Їх викинули на околицю села де і поставили хібару. Саме в неї батько привіз мою матір і мене. Голодне, розорене післявоєнне село. Звичайно мати не могла витримати таких умов. Приїхав дід і матір забрав. Батько залишився. На цьому їх подружнє життя і закінчилось.

Мати вернулася в той самий шпиталь (світлина подана нижче), який розташовувався в 13 школі. На осінь школи повертали для навчання, а всіх інвалідів, які створювали проблеми з обласного центру перевели в шпиталь у Тростянецьі.

Мати теж поїхала до Тростянця. Я в два роки лишився з бабусею.

В молодості бабуся була красивою жінкою.

Шпиталь 6939. Світлина зроблена з нагоди його переведу в Тростянець. В Сумах був в 13 школі, там де в період окупації був і німецький шпиталь. Мати ліворуч, другий ряд з низу.

Певна фіксація подій починається з 4-х років. Розмочені сухарі у воді з ложкою цукру, бо хліб давали тільки через два дні на третій. Запам'яталися ці безкінечні черги, де ми стояли з дідом за хлібом. Продавали хліб на вагу. Перші відвідини базару разом з дідом. Знову черги за отриманням пенсії разом з дідом. В кутку кімнати чорна тарілка радіо, яке торохтіло, тріщало, і нічого неможливо було розібрати. Постійно крутили пісню „Русская красавица” або „То ли луковица, то ли репка...”. Бабуся прислухалася до радіо, і дуже боялася якоїсь чергової війни, і казала, що німці знову можуть прийти. Ну, вона була така не одна, а все їх покоління вважало, що війна буде знову.

Електричну праску мате купила тільки в 1956 р. Спираль постійно горіла і я її міняв, а перед очима стояла ще жива бабуся, яка вправно намотувала одяг на качалку і пропускала через рубель.

Так тоді прасували білизну. Як тільки закінчувався гуркіт, що видавав рубель, то вже бабуся стояла на колінах перед своїми іконами і щось просила у Бога. В ці хвилини краще було сидіти тихо, бо якщо вона мене побачить, то поставить поруч себе на коліна, і заставить все повторювати. За всяку провину існувало стандартне покарання: в куток і на коліна, але я стояв в кутку майже не стояв. Була в нас і чавунна праска в яку засипали палаюче вугілля з деревини, або ставили її на піч, що топилася.

Перед моїми очима – газова лампа з клеєним склом і електричне світло – дві години на добу. Лампочка горіла в половину сили, а спіраль накаливання була тільки червоного кольору. Стара дореволюційна електростанція, колишнього власника Кайданського не могла дати в достатній кількості електроенергії. Машинобудівний і рафінадний завод мали свої генератори, і коли був надлишок електроенергії, то давали її місту. Особлива нудьга була восени і весною. Грязюка і холоднеча. Домашні вечірні розмови стосувалися життя минулого, розповідей про бабусину молодість, про різні пригоди, про родичів і знайомих. На столі стояла тарілка з гарбузовим і соняшниковим насінням. Крім релігійних обрядів визнаних церквою у бабусі існувала своя система народного лікування, і дуже далека від поняття медицина. Це була стара система різних вірувань, що передавалася з покоління в покоління з глибини віків.

Іноді мені щось снилося і я просинався, а потім в день погано себе почував поки не засинав в обід, а іноді чергова інфекція уклала мене в ліжко з грипом, бронхітом і температурою. Мені було погано, і тоді бабуся починала щось чаклувати, виливати якийсь переполох, а в мене був елементарно забитий ніс, і було важко дихати. Йшов час, і я вивчив її медицину. Виливання переполоху зводилося до замішування крохмалю на воді і переливання з однієї склянки в іншу замовляннями. Результатом мого навчання нетрадиційній медицині стало зникнення з кухні крохмалю. В один день я повиливав всім своїм друзям переполох. Після своєї плідної роботи, я отримав добрячого ляпасу, і пішов

стояти в куток. Кажуть, що після моїх експериментів всі діти довго і спокійно спали.

Мій дитячий мозок шукав інформацію і все схоплював на ходу. Якось бабуся в розмовах за минулі часи сказала необережно „Серп і молот – смерть і голод”. Я грав з кішкою, бігав по хаті і голосно декламував цей лозунг. Всі в хаті замкнули, і це був ще 1950 р. Щоб вибити мені з голови цей вислів мене навчили іншого.

Знову сонце, знову день.

Ворог знищений у пень.

Думав ворог панувати,

Довелось йому тікати.

Звичайно, потути стерти перші дитячі враження з мого мозку виявилися марними, і я все пам'ятаю і зараз в 75 років.

Осінь 1952 р., мені 6 років

В ті часи майже все населення міста, що мало сараї тримало свиней. Основний їх корм складався з бур'янів, що ми разом з бабусяю збирали на лузі біля р. Стрілки. По діагоналі від Іллінської церкви, там де зараз в житловому будинку ательє, був молокозавод. Коли з молока забирали все корисне, то те що залишалося продавали населенню за 5 коп. літр. Кілограмова

буханка хліба коштувала 1 крб. 30 коп., то на цю вартість хліба ми брали два відра відходів з молока. Що не влазило у великі відра наливали мені в німецький казанок, який був на 3 літри. Ці відходи додавали до бур'янів і картоплі, і варили свиням їжу. Іноді в їх їжу бабуся додавала пару жмень торфуги, яким топили піч, і пару жмень попелу. Там, де зараз міський відділ міліції, через дорогу був невеличкий вигін, і туди ганяли пасти гусей.

Мені 4 роки. За моєю спиною праворуч сидить моя бабуся, поруч зі мною моя матір, а ліворуч сусідка Ірина. Її матір працювала викладачем і мешкали вони в маленькій кімнаті на 10 квадратних метрів над льохом, де до революції жила прислуга. Мати вдягнена в шинель з зеленого англійського сукна, яку їй видали в шпиталі. Ще довго по сараях валялися банки з під американської тушонки. У матері були американські туфлі і одяга, яку давали по талонах. По місту їздили „Вілліси” і „Студебеккери”, бо нашим машинам проїхати через багнюку на вулицях було не під силу. Коні з великими потугами розвозили по місту хліб. На заводах працювали англійські і американські верстати.

Ще ми тримали декілька кіз, яких теж треба було пасти. Кожного дня ми мали німецький казанок молока. Молоко мені

швидко надоїло, і бабуся робила сирники, але головне вона з нього щось робила таке, що добавляла в перепічки і вони ставали пухкими. Перепічки - це пісний хліб, що пекли на сковороді. Справа в тому, що хліб давали не кожен день. Банально не вистачало в місті борошна, а на хлібозаводах бракувало ще і палива. Хліб розвозили по крамницям великі робочі коні – першерони. Перший раз я їх побачив, коли лежав в дитячій лікарні, що розташовувалася в садибі Харитоненків. До лікарні заїхала тоді така будка. Ми дивилися з вікна на цих красивих, здорових коней.

Так ось, коли хліба не було, виручали перепічки, які випікали не на воді, а на молоці. На осінь різали якусь козу. Крім молока і м'яса на козиному жирі бабуся готувала і свої ліки. Вона молола висохлу траву, і варила її на козиному жирі. Коли мене валив в ліжко черговий приступ бронхіту, мені ставили банки, а потім розтирали козячим жиром, ніби, допомагало.

Коли різали свиню, то сало складали в невеличку дерев'яну скриню і ставили його на холодну веранду.

Веранда належала сусідам Циганенкам, і треба було кожен раз питати дозволу, щоб там поставити речі.

Крім заготовки сала, робили ковбаси, але обов'язково треба було закоптити окорок, і тоді цілу зиму можна було їсти копчене м'ясо. Коптильня була на місці проектного інституту, що біля державного архіву по Іллінській вул. Там був красивий будинок за великим парканом. За копчення треба було платити.

Інші сусіди, що тримали свиней коптили в дворі. Було дві пічки, в яких це можна було робити.

Влітку по черзі на цих пічках всі готували їсти.

Коли купували комусь з родини взуття, то бабуся з картонного коробка шила мені на швейній машинці іграшки. Це були літаки і машини. В магазинах асортимент іграшок був дуже бідний. Мені дарили міліціонера на мотоциклі або рушницю. Мотоцикл після 10 заводів ламався, а рушниця після 10 днів вже не стріляла. Рушниця стріляла пробками. Я додатково насипав в

неї камінців і закривав пробкою. Повітря виштовхувало не тільки пробку, але летіли і камінці.

Однією з наших розваг було, коли старші хлопці клали на дорозі гаманець набитий листям, а самі ховалися за парканом, і коли хтось хотів підняти гаманця, то тягнули його за нитку. На другий день гаманець лежав на дорозі, але на нього ніхто не звертав увагу.

Наша зброя робилася з бузини і стріляла горохом. Кожен з нас мав свій лук і багато стріл. Ми влаштовували між вулицями війни в бур'янах на березі р. Стрілки. Якщо наш суперник був далеко, ми на палку насаджували дрібну картоплю, і добряче махнувши палкою, посилали картоплю в нього. Іноді картопля летіла далі бур'янів, де ми воювали, і діставала когось з дорослих або вікон їх будинків, і ми що сили тікали до дому.

По місту діти літом ходили босоніж і тільки вже після закінчення школи на літо купувалося біле парусинове взуття. Білили це взуття зубним порошком на якісь прогулянки по місту, на концерти, в кіно. Тих, хто погано себе вів, називали босяками, а дрібних злодюжок — раклами. Все це було притаманне фольклору старих сумчан. Вся ця мовна місцева культура щезла разом з ними. Ми останні її носії. Ніхто і ніколи з науковців її не досліджував. Сьогодні не почувеш на базарі ні мадам, ні дамочка...

Коней в той час було багато, і після рясних літніх дощів ми знаходили багато печериць прямо біля доріг. Іноді вони купками підіймали старий, дореволюційний асфальт. Пізніше, вже років в дванадцять, ми ходили за грибами до лісу, збирали їх в парку, на стадіоні. Літом жилося трохи легше. Прогулянка до друзів по вулиці закінчувалася декількома яблуками, сливами, грушами. Робили ми з матір'ю і прогулянки по місту. Шукали дореволюційну садибу Ленських на вулиці ім. газети Правда (до революції Німецька, а потім Бельгійська).

Ліворуч Ольга Нестеренко (7 років), по центру я (6 років), а праворуч Микола Коген (5 років).

Будинок знайшли, але там уже мешкали інші люди. Було багато розмов і за Миколаївку-Вирівську, звідкіля до Сум приїхали Ленські. В цих розмовах фігурували і Шольці. Бабуся забрала мою матір з дитячого будинку ім. Клари Цеткін ще в грудному віці. Можна тільки здогадуватися, як там опинилася моя мати. Коли в третій раз націоналізували будинок Ленських, то на заяву Ленської (ініціали в документі відсутні) повернути будинок відповіли відмовою, а виділили тільки кімнату. З сімох дітей, що були у Миколи Миколайовича Ленського, в Сумах не залишилося нікого. Більш детальна доля родин Ленських і Шольців показана мною в книжці „Історія родоводу архітекторів Шольців і Троїцька церква”.

Кожен день, особливо літом, після наших мандрівок нам влаштовували купання. Я пам’ятаю ще дерев’яне корито, а пізніше купили залізне оцинковане. Їх називали ночвами. Пізніше купили велику оцинковану ємкість, що звалася балія і в ній нагрівали воду для купання, і виварювали білизну. Влітку все місто купалося і милося в річці. Коли ще була жива бабуся, я казанком з колонки носив воду в корито, що стояло на вулиці в спекотні дні. В кінці

дня вся малеча сиділа в своїх коритах, а в дворі стояв суцільний галас. Воду після купання не виливали, а мили нею поли, після чого виливали на клумби. Коли сонце сідало і спека вщухала, подвір'я наповнювалося запахом матіоли. Відвідувати міську лазню на Промисловому провулку (до революції Псарьовський) збудовану десь в 1912 р. я став, коли пішов до школи. Лазня була у власності міста і вибір місця під баню теж був не випадковий. Ще з середини XVIII ст. на місці Псарьовського мосту була дамба, що утворювала великий став, що належав Степану Кондратьєву, але під затопленням була велика частина луків і присадибних земель, і тому вже в середині XIX ст. став ліквідували, а на місці дамби побудували міст. Мешканці, садиби яких виходили до річки, стали будувати бані, а поруч колодязі. За плату стали надавати банні послуги. Сумка тоді була глибшою і ширшою, і тому з лазні розігріті паром люди плигали в річку. Подібні бані існували і на Пслу в районі мосту через харківську греблю. Були міські приватні лазні на Покровській площі біля магазину Грінєнка.

Мати працювала в медпункті на фабриці, що робила валянці, і в них був душ. Іноді і мене пускали в той душ. Фабрики розташовувалися проти міської лазні. Черги, особливо по вихідним дням, в лазню були дуже великі, і не завжди можна було туди потрапити, особливо перед святами. Пізніше стали ходити в баню на вул. Псільській або на Хіммістечко, але туди йти було дуже далеко. Проблему вирішили, коли на вул. Шишкарівській побудували ще одну лазню, але місто росло і проблема знову стала. Коли почалося будівництво житла з ванними, проблема лазень майже зникла. Літом дорога в нашому провулку перетворювалася на шар товстого пилу. Коли випадкова машина їхала провулком, то весь цей пил підіймався у повітря і довго висів осідаючи на недавно побілені стіни нашого будинку.

В теплі літні дні ми босоніж влазили в цю теплу пилюку і влаштували „потяг”. Дорослі сварилися, бо пилюка від наших ніг утворювала цілу хмару, яку підхоплював вітер, і вона осідала

на білизна, що сохла, на клумби, на сараї і будинки. Після цього нас заганяли додому. Обручі, колеса, старі ободи з велосипедів або візків ставали предметом наших розваг. Ми вигинали з дротів такий собі гачок з допомогою якого раз обернувши колесо, і, товкаючи його цим гачком, бігли за колесом. Колесо і гачок видавали неприємні звуки, і чим сильніше ми бігли тим гучніший був звук.

Якщо взяти кусок любої трубки і до неї приклеїти дно, що буде мембраною, і натягнути між двома трубками нитку, то можна було передавати повідомлення. Один казав в трубку, а інший слухав. Потім мінялися ролями. Такі пристосування швидко набридали і ми грали або в латки, або ховалися один від одного, а хтось всіх шукав. Якщо тебе находили треба було першим добігти до лавочки і вдарити по ній. Потім мінялися ролями. Пізніше придумали нову гру. Коли клали м'яч на дощечку, і хтось бив по ній, а всі розбігалися (штандер-стоп). Хтось ловив цей м'яч, і всі в цей момент зупинялися. Той в кого був м'яч цілив в когось з тих, хто опинився ближче до нього. Була гра на гроші. Всі робили ставки, клали свої копійки до купи. Той хто поклав більшу суму мав право бити першим. Били по купі грошей чеканом. Чекан це кругла шайба в діаметрі 40 або 50 міліметрів і висотою 5 міліметрів. Якщо гроші від удару перевертались з решки на орла (аверс і реверс), то це був виграш, а коли ні, то чекан переходив до того хто поставив другу суму і так до останнього. Всі монети в торгівлі були погнуті чеканами.

Будинок, в якому ми жили, був дерев'яний і зверху потинькований. Ця тинька (штукатурка) часто відпадала, і тоді бабуся брала раніше зібрані кізяки, розводила їх крейдою, і цим розчином білила стіни. Ці кізяки збирали всі мешканці двору. Наше завдання було відслідковувати коней, що їхали мимо нас. Коні були в „Зеленбуді” (садиба Перковича), а також раз в десять днів біля нас зупинявся віз на якому була бочка з гасом. Зразу люди хапали свої каністри, і бігли займати чергу. Я теж біг до бабусі і кричав, що приїхала бочка і повертався займати чергу.

Через півтори години гас закінчувався, а кінь залишав кізяки. Спочатку в кізяки добавляли трохи глини, і затирали всі дірки, а потім вже білили приготованим розчином крейди і кізяків. Ось така була ця технологія ремонту. Дах був покритий залізом, але з часом воно пропало, і вода потрапляла на горище. Визивали майстра з ЖЕКу. Привозили смоляну бочку, і ставили її серед двору, розводили під нею багаття. Мешканці зносили різне ганчір'я. Дірку замазували смолою, а зверху клали ганчірку і знову мазали смолою. Ось такий був цей ремонт. Коли в печі вигорали цеглини, то вже приходив пічник її ремонтувати. Цих майстрів знали всі, кого обслуговував цей ЖЕК, і це були дуже поважні люди. Ми дітлахи звичайно крутилися біля них. На стовпі, що стояв серед двору, висіла лампочка. Коли вона перегорала, приходив електрик, і її міняв. Кожен з нас старався схопити згорілу лампочку, а потім грохнути її об сміттєвий ящик.

Декілька разів за літо на нашому провулку з'являвся кінь, на якому сидів мужик, а на возі в нього лежали куски крейди, різне ганчір'я і кістки. Він голосно волав на весь провулок про кістки, ганчірки і ще щось, що в нього виходило в риму. Ми вибігали першими з двору, і він показував нам глиняних півнів, курочок, зірки і багато чого іншого, але все воно свистіло. Всі ми кидалися звати своїх бабусь, у яких на такий випадок вже були в запасі і кістки, і ганчірки. В кого не було запасів можна було купити за карбованець півника. Частіше всього все міняли на куски крейди. В ті роки в місті було біля 300 вулиць, і цей збирач кісток за півтора або два місяці обслуговував все місто.

Ми бігали на вулиці, в дворі з цими півниками, які свистіли, але коли я починав свистіти в хаті, то отримував зеленим віником по чому діставала бабуся. Свист в хаті вважався до злиднів. Зелені віники росли біля кожного ганку і при потребі його можна було зразу зрізати, але їх берегли поки не визріє насіння. Пізніше я навчився робити паперових зміїв, і кожного дня ми їх запускали, але найбільше нам заважали електричні дроти, на яких десятками висіли наші змії в результаті невдалих запусків.

З меблів у нас був гардероб, етажерка, буфет, що стояв на комоді, куди складали білизну, сундук, трюмо, ліжка, але все крім дубового гардеробу було дуже поточено шашілю. Це такий маленький жучок, що живе в деревині. Оздоблена різьбою, зашклена етажерка на 4 полиці, а в низу ще шафа з полицею і дверцятами була вщент заповнена різною літературою. Було багато дореволюційних журналів. Були і мої дитячі книжки. Гардероб зберігся і до цього часу. Все це внутрішнє наповнення мало чим відрізнялося від того, що існувало і до революції, бо масове виробництво радянських меблів почалося в кінці 60-х років, і воно не мало того естетичного виразу, що так притаманно для дореволюційних меблів.

В ті часи цигани ще ходили табором. Залишилося в спогадах, як вони прибули на базарну площу, де продавали з возів дрова і сіно. Пізніше там був автовокзал, а тепер в приміщенні колишнього автовокзалу дитяча поліклініка.

Це були вози на кожну родину, але не всі мали покриття від дощу. Я звернув увагу на візок в якого не було одного заднього колеса, а замість нього був прив'язаний кілок, який при русі на землі залишав слід. Всі цигани були доволі брудні. Чоловіки з великими бородами, а жінки мали по декілька кольорових одєжин, а навкруги стояв страшний сморід від коней і циган. До революції циганським таборам не можна було стояти в місті, але дозволяли проїхати через місто під наглядом поліції. Частіше всього цигани зупинялися в районі сучасного Хіммістечка. Це місце тоді звалося Бесарабка.

Як тільки табір опинився на базарній площі, частина циган зразу пішла на базар дурить людей і красти, а інша, переважно частина жінок, розійшлася по вулицях міста з пропозиціями погадати. Побачивши циган на базарі, досвідчені торговки зразу стали їх проклинати і плювати їм в слід. Базар починав на очах порожніти.

Ми прийшли з дідом з базару, і дід по дорозі всіх знайомих попереджав, що приїхали цигани. Ми стали чергувати на вулиці і

попереджати про появу циганів. Все, що можна було прибрати з вулиці занесли до хат і сараїв. Вікна зачинили. Білизну з мотузок зняли. І ось ми побачили циганку, що йшла до нашого двору. Ми зачинили хвіртку, позвали дорослих. Циганка, побачивши такий опір, спробувала діяти своїми чарами, і пропонувала кожному про його долю погадати, але всі намагання виявилися марними, і під наше улюлюкання вона пішла. Гірше, коли приходила бригада таких гадалок з трьох або чотирьох чоловік на велике подвір'я. Поки одна займала народ інші дивилися, що можна потягти, а крали все підряд, від білизни до такого дефіциту, в ті часи, як примус. За тиждень цигани встигали зробити десятки злочинів, і коли врешті решт їх міліція спроваджувала, місто з полегшенням видихало.

Але хіба ті злочини циган ідуть в порівняння з сучасними. У мене є садова ділянка в садовому товаристві „Хорос”. Спочатку нас було до 1 тисячі садоводів, а тепер залишилося тільки 30. У всіх пограбуваннях нашого товариства ведуча роль була за циганами. Розібрані дахи, вирвані вікна, вкрадені овочі і фрукти, і навіть вбивства старих жінок, що йшли на свою садову ділянку. Все це було на їх совісті. Ну, а що вони зробили з металевими загорожами могил на Баранівському кладовищі, то важко передати. Тільки вкравши і здавши метал вони можуть мати гроші. При соціалізмі, вони крім крадіжок, промишляли і спекуляцією, але в умовах капіталізму вони виявилися зайвими. Як тут не згадати про відношення до циган деяких керівників держав, і чим це було викликано. На сьогоднішній день існує тільки один спосіб позбавитися циганського терору. Це за прикладом США загнати їх в резервації, як зробили американці з індіанцями. Свого часу Хрущов зробив велику помилку дозволивши їм селитися на Україні в містах. Найкраще їхнє місце було б за північним Уралом.

Я пам'ятаю, що у нас постійно була якась газета, але вона мене мало цікавила, а дід, після того як її прочитував, відривав першу сторінку з різними портретами і ховав їх у запічок. Вони йшли на розпалювання і йому на цигарки-самокрутки. Не можна

було йти з таким куском газети, де портрет Сталіна до вуличного туалету. На газеті стояла адреса і прізвище того, кому вона доставлялася. Був випадок, коли восени хтось на паркан повісив таку газету з вимазаним грязюкою портретом Сталіна. По вулиці бігали якісь люди і шукали господаря цієї газети.

Дід діставав із запічку таку сторінку газети з портретом Сталіна, і рвав її на шматочки для своєї цигарки-самокрутки. Тютюн купувався на вагу і зберігався в торбинці у запічку. Бабуся дуже не любила цей смердючий дим, і заставляла діда курити біля печі. В трубі відкривався душник, і дід туди випускав дим.

Одного разу я помітив, що дід порвав портрет Сталіна і зробив з нього цигарку. Я підійшов до бабусі, що сиділа за своєю машинкою „Зінгер” і сказав, що дід палить (курить) Сталіна. Бабуся спричинила галас, але мене цілий тиждень переконували, що не дід курить Сталіна, а Сталін курить трубку, і коли я знову побачив, як дід сидить біля душника, я підійшов до бабусі і заявив, що Сталін курить трубку. В хаті піднявся дикий регіт, і цілий рік тільки і було розмов, як Сталін курил трубку.

Мої трудові подвиги в 6 років закінчилися великою неприємністю. Я заробив грижу. Після сімейної наради вирішили звернутися до хірурга Самодаєва, що працював з матір'ю шпиталі. Я пам'ятаю як він стояв в кутку кімнати, а біля нього була валіза, яку мали дореволюційні лікарі. Він якось так прискіпливо дивися на мене. Потім мене стали всі тримати і дали наркоз. Мій розум відключився і я заснув. Коли проснувся, в паху відчував великий біль. На простирадлі побачив суміш з крові і гною. Десь тиждень я не вставав з ліжка, а потім 3 місяці ходив з палицею. На першій сторінці цієї книжки є світлина, де я сиджу поруч з матір'ю. Це було вже після мого одужання. Зараз не залишилося і сліду від тієї операції. Це був мій останній щасливий рік, бо в липні 1953 р. моя бабуся Літюга Агнія Хомівна, що колись взяла матір з притулку, померла.

Під час війни Самодаєв працював лікарем в лікарні міста, де лікувалися виключно мешканці міста. В німців були свої лікарі.

Чому його не посадили після повернення радянської влади, невідомо. Можливо, що був добрим хірургом і потрібен був для шпиталю, а ось дитячій лікар Добрецький, за якого добре писала окупаційна газета „Сумський вісник”, сидів до смерті Сталіна.

Другий випадок, коли я міг загинути стався в 8 років. Я купався на річці і необережно пірнув в глибину, і рано відкрив рота, щоб схопити повітря, і став захлинатися. Декілька разів пробував дістати дно, але його не було. Якийсь хлопець, років на 16, побачив це, і штовхнув мене вперед. В цю хвилину я подумав про матір, як вона буде сумувати, але через рік я вже добре пірнав і плавав, залишаючи достатній запас повітря, і прораховував завжди ризики. В класі був Юрко Матвієнко, що стрибав з вікна альтанки, що була влаштована над річкою в парку. Свідком його ризикованих стрибків був Олександр Олександрович Щербина, наш вчитель співів і одночасно композитор. В нього на уроках була повна свобода. Ми не співали, а кричали, на скільки це нам дозволяло здоров'я. Було в школі багато і інших порядних, і добрих вчителів, але найбільш неприємні спомини залишила вчителька молодших класів Лідія Власівна. Був у мене ще друг, що мешкав за 50 метрів від нашого будинку по Тараненковському провулку Борис Ходун. Так от, математику в 5 класі викладала якась його родичка Бахмут чи Бахмат вже і не пам'ятаю. Вона завжди ставила його біля себе і починала не питати, а воркувала з ним. Маючи один костюм, коли його прали, я приходив до школи в спортивних штаних. Мої спортивні штани викликали в неї якусь лють. Я спокійно стояв і відповідав, а вона в цей час трясла мене за штанину обурюючись моїм виглядом. Нарешті я мовчки сідав, а так хотілося заплакати.

Бабуся відвідувала Іллінську церкву і я ходив з нею. Мені там було не цікаво і відбивши певну кількість поклонів я просився у двір церкви, але бабуся не пускала. Коли мій терпець уривався я сам потихеньку тікав у церковний двір. Я вже знав де які святі, але більше всього мене цікавили ангели. Я хотів щоб бабуся показала мені людей з крилами, які літають. Моя дитяча уява не могла

розділити той церковний світ, і той в якому я жив. Дома у нас теж були дуже великі і коштовні 3 ікони. Після смерті бабусі їх купили у матері бабусині подруги. Бабуся часто водила мене в гості до своїх подруг, але, буквально за два роки, вони пішли з життя.

Зима обмежувала мої можливості, але враження від неї залишилися не тільки холодом, снігом. Коли стояли великі морози, то бабуся пекла коржики. Головною проблемою, при виготовленні коржиків, було борошно, бо купити його в магазині було важко. Все воно йшло на хліб. Селяни продавали збіжжя, яке отримували на трудодні. Ось населення його і купувало, а потім везли на колишній млин Серікова, бо він не був зруйнований і знаходився біля сучасного ресторану Кристал. Ми декілька разів там мололи збіжжя.

Я допомагав бабусі робити коржики, але робив це творчо. Мої коржики були схожі на ведмедиків, лисиць, птичок. Я насипав ще гарячі коржики до кишень своєї медвежої шуби і йшов гуляти на вулицю, де пригощав своїми виробами дворових друзів.

Я був, мабуть, вже десятим власником шуби, бо вона була дуже потерта, і коли я підріс, то продати її вже було не можливо, а валялась вона на печі як підстілка. Наші катання з гори були в Дрижиному провулку. Там була гірка маленька, і ми каталися на санчатах або розбігалися, і їхали вниз на чоботях. Іноді хтось приносив кусень фанери, і тоді всі сідали купою і летіли з дикими вигуками вниз. Тепер на цьому місці тилова частина міського відділу поліції. Інша гірка була на Пономаренківському провулку. Там була колонка і гірку заливали водою. В кінці гірки був трамплін. Тут вже треба було бути дуже обережним, бо гірка була крута, а швидкість великою. На лижах каталися і на схилах колишнього господарства Перковича. Коли на гірку з'являлися старші діти (ракли) нам треба було тікати, бо нас починали бити і принижувати.

Там, де зараз міська галерея мистецтв, був гастроном, а з двору завжди продавали дефіцит. Ви собі не уявляєте картину того крику, штовханини, коли там стояла черга за макаронами. У двір

вели великі металеві ворота, які з одного боку внизу були відігнуті. Це залишилося все ще з 1917 р., коли перший раз більшовики взяли владу в місті, але власники все добряче закрили, та ще і відбивалися. Ось тоді взяли колоду і нею стали наносити удари в нижню частину воріт. Під потужними ударами ворота прогнулися, і червоні загони вдерлися до складів нащадків Скрипниченка. Іноді я приношу свої книжки Сергію Неговському і захожу в цей двір. Кожен раз цей сюжет у мене встає перед очима.

Проти цього двору був пенсійний відділ, де дід отримував пенсію. Людей було багато, і ми довго з дідом чекали в черзі. Я вийшов на вулицю і став біля металевих перил з красивою решіткою (збереглися до нашого часу). На перилах лежав сніг, і мені схотілося пити. Я необережно торкнувся язиком перил і язик миттєво прилип. Я рвонув його назад і зцілював шкіру. Пішла кров. Це була така маленька повчальна трагедія висновком якої стало переконання, що треба спочатку думати, а потім робити. Власне всі мої однолітки були жертвами подібних ситуацій.

Мені іноді купували цукерки, але ми з бабусею робили власні. Чистили соняшникове насіння і варили в цукровому сиропі. Заливали цю суміш в мідну форму, а коли суміш тверділа вибивали її звідтіля. Ось такі були цукерки.

В дитячих споминах залишився і базар. Сумський базар в 40-х і на початку 50-х залишався таким, яким був і до революції. Була замощена відходами цегли ділянка, де стояли на дерев'яних опорах дерев'яні столи в декілька рядів. В кожному ряду продавалася певна продукція. Перший базар в Сумах виник біля Воскресенської церкви і проіснував до 70-х років XIX ст. Місто росло і територія біля церкви активно забудовувалася, і тому його вирішили перенести в те місце, де сьогодні універмаг Київ. В ті часи були великі повені і вся ця ділянка заливалася водою і тому будуватися тут не було бажаних. В 1918 році за часів гетьмана Скоропадського береги річки обшили товстими дубовими дошками, які простояли аж до 70-х років XX ст., коли річку загнали в бетонну трубу. Загалом річка Стрілка справляла гнітюче

враження. В неї кидали всякий мотлох. Прямо під стінами базару в річці можна було побачити не тільки дохлого kota або собаку, але і сама річка смерділа каналізаційним стоком.

У 1954 р. з театру каналізацію проклали прямо в річку, а за п'ятдесят метрів з колишньої друкарні теж текла брудна вода і так до самої р. Сумки. Якщо до театральної каналізації в річці водилась риба, то після неї річка була мертва. На той час в місті були зачатки каналізаційної мережі. В кінці вул. Покровської були маленькі очисні споруди з яких стік теж йшов до річки. У період 1917-1919 рр. питання каналізації для міста було дуже гострим. Санітарний обоз міста при зміні чергової влади залишався без коней, а бочки згнивали за період своєї експлуатації. Ями влаштовані на подвір'ях переповнювалися і все текло на вулиці. Преса того часу писала, що вул. Воскресенська представляла собою суцільний жах з цих відходів. Майже нічого не змінилося і в часи мого дитинства. Чи то по графіку, чи то за командою вночі на подвір'ї з'являвся такий обоз з 15 коней, і починалася вибірка туалетів і вигрібної ями. Запахи передати неможливо. Весь двір просинався і починалася метушня. У кого висіла білизна швиденько знімали, зачиняли щільніше вікна і двері. Через день або два все поверталось до норми. Коли це було літо вже з сусіднього „Зеленбуду” (колишня садиба Перковича) надвечір з прохолодою приходили запахи квітів. З початком 60-х років в місті планово будувалася каналізація, а замість таких санітарних обозів з'явилися машини.

Чорна каналізація існує і сьогодні. Якось ішов по Троїцькому мосту і раптом праворуч в бік Нового місця, де відбудовують садибу Харитоненків, з труби, що біля води побіг каналізаційний стік. Через дві хвилини все стало тихо. Є великі підозри, що приватні будинки на березі Сумки теж зробили такі глухі виводи в річку.

Продовжимо нашу подорож старим базаром. Крім столів на базарі були центральні дерев'яні ворота, а по боках яких було два дерев'яних приміщення. В одному з них був буфет, де продавали

горілку на розлив і постійно крутилися якісь мужики підозрілого виду, інваліди, циганки і ще бозна хто. З торця цього буфету працював фотограф, який за два карбованця робив вам фото. Одного разу з маленьким кавунчиком я сфотографувався зі своїм нерідним дідом. Кавунчики продавав місцевий колгосп. Я запам'ятав пальці фотографа, які були жовті від реактивів. Тут же в нього була невеличка кімнатка, де він зберігав фотоапарат, фотопапір і реактиви. З протилежного боку від воріт було приміщення, де сиділа адміністрація базару. Десь в 1960 році почалося будівництво нового базару. Збудували чотири ряди відкритих павільйонів, а перед входом нові ворота і з кожного боку по цегляному магазину. Вздовж річки на березі теж побудували магазини. Базар працював до 15 години, а з 16 години через місток, всі хто бажав продовжувати торгівлю, переходив на вечірній базар.

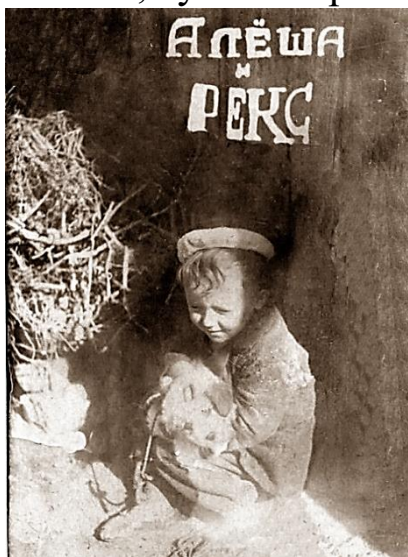
На місці сучасного базару був товчок, а до революції там був склад дров. Трохи ліворуч стояв меблевий магазин, за ним був магазин по продажу гасу, а дали ціла вулиця з дерев'яними лавками в яких під час ярмарків торгували з районів області. Була спроба перенести ярмарок на Баси під санаторій, але він там не прижився. Мені було 16 років і я вже працював, коли горів меблевий магазин. Ми вилізли по драбині на дах швейної фабрики і бачили, як робітники через вікна виносили меблі. Згорів склад при магазині. При будівництві сучасного базару меблевий магазин і гасову лавку знесли.

На місці старого базару був збудований новий універмаг. Сьогодні цей універмаг називають „Київ”, і придбав його всього за 30 тис. Грицько Дашутін.

Наша сусідка Циганенко працювала в школі. До війни її чоловік був репресований. Дочка під час війни працювала в німецькій продовольчій управі. Коли після звільнення міста почалася люстрація, на дочку написали донос. Через деякий час у двір прибув представник відповідних органів і заявив, що вона працювала за нашим завданням. У дворі їх не любили, і вони

відповідно трималися окремо. Вийшла донька заміж за співробітника МГБ Ляшенка, а його після цього звільнили, бо згідно того положення він не мав права там працювати. Він став в обкомі партії завгоспом, отримав квартиру на Псільській. З їх сином Сашком ніхто не товаришував. Він тримався окремо, був хворобливий і дуже нервовий. Вже коли вони отримали чергову квартиру на вул. Кооперативній, Сашко невдало натикнувся на лижну палицю і ледь не загинув. Через декілька років вони отримали нову квартиру по вул. Псільській в обкомівському будинку. Так жили працівники обкому, директори, а ось як жив я. Після смерті бабусі мій не рідний дід знайшов собі жінку з трьома дорослими дітьми. Після розподілу бабусиної квартири мені і матері дісталася кімната на 18 кв. метра. Зробили окремих вхід з лежанки, де я лікувався від всяких хвороб, вигріваючи тіло і кістки, зробили звичайну піч. Тепер треба було вже допомагати матері садити картоплю, пиляти і рубати дрова. Життя стало доволі суворим, але дитинство є дитинством. Я завів кролів, а мати з півтора десятка курей. Рвав і сушив траву, а щоб не боліли в клітках кролі випустив на землю, і вони нарobili собі нори. Через півроку було вже десятка півтора. Виручені за кролячі шкури гроші йшли на щоденні потреби. Ще коли була жива бабуся, біля сараю в мене була собака Рекс. Кожен мій ранок починався з відвідин собаки, а далі все йшло заведеним порядком. Ми снідали, а після виганяли кіз і гусей, щоб їх пасти. В дощову погоду давали їм трохи сіна, а коли дощі затягувалися, то все одно їх гнали пастися, але вже без мене.

Коли приходила рання осінь, я любив посидіти на сонечку біля собаки. Тут же з початків кукурудзи вибивали зерно, лушили квасолі, або віяли соняшникове насіння, сушили гарбузове насіння, сушили кришеники.

На світлині мені 3 роки. Я в латаній і перелатаній свитині. На ногах в мене сплетені бабусею лапті, бо в магазині ніякого взуття на мене не було. Перед мною сніп квасолі біля сараю, а на руках мій любий пес Рекс. Це було дуже лагідне і спокійне цуценя. Коли собака помре, я буду дуже за ним сумувати. Світлина дуже не якісна. Мене сфотографував Юрій Іванович Лисенко.

Мені 4 років. Світлина зроблена у базарного фотографа, а в руках у мене місцеве агрономічне чудо кавунчик за 1 крб. 50 коп. Настрій у мене був зіпсований, бо дід нічого мені купувати не хотів. Мабуть, не дали вчасно пенсію. Коли я спорив з дідом і задавав йому незручні питання, то у відповідь чув: „Ох, ти ж і умаха (розумний - на народному суржыку)”.

Тут мені 4 з половиною роки. Я пам'ятаю як ми довго ходили шукали хорошу фотографію, а найшли тільки одну на вул. Соборній. Це було маленьке вузеньке приміщення відділене перегородкою. Мене поставили на стільця, включили додаткове освітлення з 9 лампочок і сфотографували. Фотограф, навіть, не поставив мене в центр кадру. Ось такі вони були радянські фотографи.

*З ліва на право. Володимир і Микола Когани, моя матір в косинці тому волосся не видно, Олександр Ляшенко і я. Перед нами лежало просо, яке молотила моя матір. Ділянки, що виділяли під картоплю були маловрожайні, ось і порадили посадити просо. Намолотили десь півтора мішка. Осінню всіх посилали на роботу в колгоспи. Мате проробила два тижні. Привезла 2 мішка збіжжя і кілограм десять цукру, трохи гречки, а картоплю купували. Випадково дізнався, що Ляшенко Олександр помер
15 травня 2016 р.*

Мені на світліні 7 років, Миколі 6, а Володимирі і Олександрі десь по 4 роки.

Спомини, що вкарбувався в мозок, були пов'язані з родиною Когенів. Олександр Михайлович Коген, батько Володимира і Миколи мав фотоапарат. Частина світлин зроблена ним. Їх мати працювала в конторі державного банку, а батько Олександр Михайлович був спочатку директором швейної фабрики, а потім суконної. Під час війни він був військовим поштарем. Возив по фронту листи. Під час однієї переправи його полуторку розірвало і листи поплили по річці, а його самого поранило. Коли він роздягався місця поранення було видно. З Німеччини він привіз

приймач, акордеон і бінокль. В 1956 р. бабуся Голубовська пішла на пляж разом з онуками Володимиром і Миколаєм Когеном. Взяли з собою і бінокль. Підійшов якийсь чоловік, мабуть з пляжних крадіїв, і вирвав у неї бінокль.

Перша пральна машина з'явилася у Когенів. Перший раз згущене молоко я побачив у них і багато інших дефіцитних на той час товарів. У них була і своя домашня робітниця. Це була якась дівчина з Низів. Вони їй платили 160 крб., одягали, кормили. Загалом це була її втеча від злиденного колгоспного життя. Був у Олександра Михайловича і радянський фотоапарат. Ця групова фотографія, і там де я і мате зроблена ним.

Олександр Михайлович серед своїх багатьох чеснот мав і погану звичку випивати, і тоді його командний дух керівника підприємства показував себе на повну силу. Свою дружину Антоніну і її матір (тещу Голубовську) він починав бити і ганяти по двору. Хоча якраз теща Голубовська влаштувала його життя після війни. Вона була з доньками в партизанському загоні, де особисто познайомилася з Коротченком.

Утихомирювала його працівник прокуратури, що мешкала в нашому дворі на другому поверсі. Вона проводила з ним роз'яснювальну роботу. Мабуть, це вона і сповістила в міськком партії, бо Олександра Михайловича визивали туди за його поведінку. Після отриманого добрячого прочухана він вів себе тихо.

У 2012 році я був на святкуванні чергового ювілею Чайковського в Низах і спитав у директора музею Коген, а чи не є вона часом родичкою сумських Когенів. Виявилось, що так. На великий жаль Микола Коген загинув у 80-х, коли Сибіром переганяв машину до Сум, а працював він пілотом гвинтокрила. Там десь його і поховали, а Володимир теж був пілотом гвинтокрила, мешкав в Сумах, два роки тому випадково побачились на базарі, а потім побачив, що його поховали біля батька і матері на Петропавлівському кладовищі.

Десь в 1960 році Когени на вул. Зої Космодем'янської отримали квартиру, в будинку, що збудувала суконна фабрика, і я ходив до них в гості. Новий 1960 рік я теж святкував з Володимиром і Миколою в їх квартирі. Нам залишили по 100 грамів вина, торт, і ще щось, але всього я вже не пам'ятаю. Майже весь наш старий двір ходив дивитися на їхню квартиру. Звичайно, що всі завидували їхньому помешканню, бо мені довелося жити в старому дворі ще більше 20 років.

Прокурорша, про яку я згадував, не мала своїх дітей, і на свята іноді запрошувала нас і давала по цукерці. Невдовзі і вона отримала на вул. Енгельса теж нову квартиру.

Відносини між дорослими і дітьми були далекі від ідеалу. Люди пережили голодомор, репресії, війну і чудом вижили. Вони були на межі свого психічного здоров'я. Сварки починалися з нічого. Ми діти брали приклад з дорослих, і часто самі своїми бійками призводили до конфліктних ситуацій. Наш двір був багатонаціональним, і скоріше він був схожий на якийсь одеський закуток, де народ використовує всі перли народного фольклору. Це передати словами не можливо, це треба тільки поставити фільм щоб передати всю експресію цих мовних поєдинків. Нас заганяли по домівках, але посидівши дома день, нас вже тягнуло один до одного. Справа в тому, що після революції мешканці двору змінювалися декілька разів. У 1918 р. в Суми привезли з Москви різний люмпен. Злодіїв, повій, хворих, яких новій владі нічим було годувати. Вони різко підвищили рівень злочинності, і тоді, при відступі червоних, населення міста, хто з них не пішов з червоними, перебило їх. Наступне заселення йшло робітниками, але період репресій і голод теж змінив склад мешканців. Я дивився списки мешканців нашого двору під час окупації і міг порівняти з тими мешканцями, кого я пам'ятав з дитинства. Майже 30 % було нових. Під час окупації мешкало декілька поліцаїв і ті хто були службовцями у німців, і пішли з ними. Їх квартири віддали інвалідам або переселенцям.

Біля нового будинку Когенів по вул. Зої Космодем'янської була ще ціла водонапірна вежа, а липова алея, що була поруч, завжди вабила своїми пахощами. Я часто гуляв по кладовищу з братами Когенами. На той час в багатьох своїх частинах воно ще зберігало свій первісний вигляд. Значна частина була недоглянута, але вже було видно, що старі поховання зруйновані і в них покладені нові небіжчики. З точки зору краєзнавства кладовище і місцевість, що біля нього, мають для нас певний інтерес, і тому я свої дитячі спомини доповнюю своїми сучасними краєзнавчими розвідками, що є в моїх книжках. На початок ХІХ ст. землі, що використовувалися під сіножаті і рільництво на місці кладовища, були викуплені містом за ціною, яке встановлювало губернське правління. Видно, що селяни не погодилися на такі умови, бо було декілька судових засідань з приводу землі, що була придбана на таких умовах на початку сорокових років ХІХ ст. для будівництва Петропавлівської (Петро-Павлівська так раніше писали) церкви. Завдяки архівним документам я можу розповісти про історію цього місця, бо мало хто про це знає.

Забудова площі почалася після ВВВ, а сама площа отримала назву Сталіна. В місті було два автобусних маршрути. Перший возив від базару до вокзалу, а другий від центру до площі Сталіна. Потім маршрут зробили від площі Сталіна до вокзалу. Автобусів не було, а були вантажні машини з лавками, які називали вантажними таксі. На початку 50-х років сумчани побачили перші автобуси. Були вони зеленого кольору і представляли собою теж перероблену вантажну машину на яку поставили салон автобуса. Якщо вам щастило залізти в той автобус, то там можна було і вмерти від задухи. На зупинках автобус чекали контролери і ловили тих хто їхав без білету. Вартість білету була 50 коп.

Хліб, який продавався на вагу, коштував за кіло 1 крб. 30 коп., а потім ціна поступово росла. Особливо великий ріст цін відбувся вже при Хрущові. Літр молока коштував 2 крб. 40 коп., кусок масла на капустяних листках 3 крб.

Найкращою порою року було для нас літо. У нашому дворі майже всі чоловіки любили ловити рибу, і, звичайно, ми діти теж до цього прилучилися. Іноді хтось з дорослих брав нас з собою на річку, де ми не тільки ловили рибу, але і купалися. Лазня літом майже не працювала і все місто, особливо в теплі дні, було на річці. Кожен район міста ходив на свій пляж. Нашим пляжем був Студентський. Так його звали в народі, бо там збиралися молоді люди і діти. Річка тут була не глибока з низьким берегом. Ми підіймали своїм купанням каламуть, а на неї пливли косяки молодняка риби. Тут же ми ловили і рибу, стоячи по пояс у воді. Ловилися в основному піскарі, верховодка, плотва і молоденькі окунці. Коли стали чистити річку, то випрямили і її русло. Під час роботи земснаряду ми бачили багато кісток мамонтів, які вимивалися з дна річки. Частину з них забрали в музей, а частина просто валялася на березі. Одного разу на пляжі почався дощ, і ми пішли хватися в куші, а старші хлопці з цих кісток під кущами зробили намет, накривши його сіном.

Після зміни русла річки пляж перейшов зі старого місця на нове, де утворився затон, і до цього часу він знаходиться там.

В будні дні ми йшли гуляти на р. Стрілку, і брали з собою вудки. Це в дорослих вудки були з горіха по 3 метри і з волосінню сплетеною з волосся білої гриви коня, штучна волосінь появилася значно пізніше. Найбільші відчайдухи на базарі смикали з хвоста чужого коня волосінь, але це було дуже ризиковано, бо можна було заробити і удар батою. Ми купували набір, що складався з крашеної зеленої нитки, гачка і поплавка. Поплавок заміняли на зроблений з гусячого пера. Їх було два види лежачий і стоячий. Коли вода була тиха, то краще, коли клювало, було видно на лежачому, а коли була хвиля, то краще було ловити на стоячий. Під час повені риба підіймалася в Сумку і Стрілку. Найбільше її скупчення було на Сумці біля базару, але дорослі мужики нас ганяли, і ми змушені були йти до себе на р. Стрілку. Тоді ставків на цих річках ще не було і повені були дуже великі. Під час повені рух між берегами припинявся, бо дерев'яні мости зносила крига.

В районі сучасної міської поліції у 1956 році збудували великий дерев'яний міст після такого ж будівництва мосту в районі базару, який витримував повені і вода його теж заливала, але крига знести не могла. За цим містком з театру виходила каналізація і вода була смердючою. Очисні споруди стояли за двісті метрів вище і кінці Покровської вулиці і теж все скидали в річку. Теж саме було і в районі річки Сумки. Народ на це не звертав увагу і всі шукали рибні місця. Після повені вода сходила 7 днів. Це був час найбільш вдалої рибалки. Коли ставало спекотно, то в найбільш глибокому місці на Стрільці в районі вул. Павлова хлопці купалися, але місцеве населення скидало в річку багато бруду і нам батьки забороняли це робити. Згодом десь з 8 років нам дозволяли ловити карася в озерах міського парку. Там зараз місток над озером, а тоді тут парк і закінчувався, а далі йшли приватні оселі. Під час футбольних матчів, коли забивали гол, здіймався великий галас, і карасі виплигували з води. За день ми могли піймати 2 десятки карасів. Тоді дамби не було і під час повені озера сполучалися з річкою і вода по берегам наливала чистий пісок. Коли вже не клювало ми переходили на ці маленькі пляжі і купалися. Від суконної фабрики по Харківській праворуч були вириті десятки ровів, куди з міста звозили відходи з туалетів міста. Поруч були і відстійники суконної фабрики, збудовані ще власником фабрики Чорнобильським. На велику відстань від них було нічим дихати. Під час повені все це зносилося і там же людям давали городи. Повені часто проривалися і до парку. Все місто ходило дивитися, як широченна ріка від центру міста до Пришиба несла туалети, сараї, купи сіна і соломи. Особливо діставалося Пришибу і Гусинцям. Після 9 років я вже зі старшими товаришами став їздити за Барвінково під глиняну гору села Червоне (Старе), де була велика Карпова яма, і де постійно була риба. Чому так місцеве населення називало це місце, я не знаю. Миючих засобів крім мила не було, каналізаційний скид був ще досить маленький і через 20 км. вода ставала чистішою, але в ній було багато поживних речовин для риби.

Теплі спомини в мене залишилися від сусіда Юрія Івановича Лисенка, що не можна сказати ні про його матір Олександру Семенівну вчительку молодших класів 14 школи, ні його батька Івана Івановича Лисенка, що був директором 7 школи. Іван Іванович в 1948 р. отримав орден за роботу директором і як учасник війни. Родина Лисенків верховодили у дворі. Одного разу я випадково розбив їм скло в квартирці. Прийшлося діду наймати майстра, щоб він вставив скло. Інший раз ми набрали гнилих помідорів, і стали ними цілити в каштан, а поруч висіли штани Івана Івановича. Довелось Олександрі Семенівні їх чистити, а через два дні Іван Іванович не дав нам надрукованого на папері значка з нагоди 300-ї річниці возз'єднання України і Росії. В дворі була вільна ділянка, яку поділили під городи на кожную квартиру. Ось там росли і помідори з огірками. А ще були сусіди викладачі біології з педагогічного інституту, вони на кожную грядку на спомини про себе посадили по яблуні. Коли вони вмерли, приїхав син забрав дещо речей з собою, а все інше віддав сусідам. На сьогоднішній час це був би такий антикваріат, якому не було б ціни: векселі, печатки резинові і металеві для сургучу, різні підставки, металевий посуд, фото, годинники, столи, стільці, журнали, книжки і багато іншого Я взяв зламаний годинник, допаяв волосок до маятника, і годинник пішов. Якось ми пішли на вул. Засумську до родичів товариша Бориса Ходуна, і там я побачив старий годинник в порцеляновому корпусі. Він не працював. Я відкрив його, трохи підтягнув шестерні, правильно виставив і годинник пішов. Десь через тиждень мені передали яблука за відремонтований годинник, хоча я думав, що він довго не попрацював.

Так от з Юрієм Івановичем ми частенько ходили ловити рибу. Після закінчення інституту, стараннями його матері, Юрій Іванович став директором 18 школи, отримав помешкання з трьох кімнат. Його дружина Надія теж вчилася разом з ним і викладала фізику і математику в 3 школі. Коли Юрій Іванович завів собі

моторного човна ми плавали ловити рибу під Шпилівку. Біля Низівської ГЕС човен треба було перетаскувати по суходолу.

Для того щоб ловилася риба треба було накопати черв'яків. Черв'яки були гнойові і річні. В місцях, де дно було багате органікою, ми їх і копали перед тим як їхати ловити рибу, і там мабуть я підхопив бородавки. Надія, дружина Юрія, побачивши в мене бородавки, взялася їх ліквідувати. Вона підіймала їх пінцетом, а потім нижче перев'язувала ниткою. Через три дні бородавка починала усихати, а через три тижні відпадала, а там була чиста шкіра. Коли я пішов працювати учнем токаря, то вони зникли назавжди. Пилюка від обробки чавунних виробів в'їдалася в руки, і щоб її відмити треба було намазати їх маслом і обтерти дерев'яними стружками, а після цього вже мити з милом.

Як часто в житті трапляється, що доля тобі дала все тільки живи і радуйся, але за все доводиться відповідати перед якимось найвищим судом.

В інституті я навчався в одній групі з Фроловою Світлою, з нею ми вчилися разом і в школі. Її мати - циганка, а батько - художник, і жили вони на Петропавлівській проти Сумського радіовузла в тому будинку, де колись в 60-х роках мешкав і Самодаєв. У батьків Фролової була багатодітна родина. Фролова у Лебедині закінчила педагогічне училище і працювала в Сумах у 18 школі, де директором був Юрій Іванович. Свого часу Фролова вийшла заміж за якогось лебединського хулігана, і життя не вдалося. Світлана була вродливою жінкою. Невдовзі між Світлою і Юрієм почався роман. Результатом стало розлучення, виключення з партії і зняття з посади директора. Після цього він ледь влаштувався в школі завідувачим господарством в містечку Свіса. Після цього померла його мати, човен продали і наші спільні подорожі, що тривали майже 15 років припинилися. Через декілька років помер і Юрій Іванович.

Після того, як померла бабуся багато чого нам довелося вирішувати з матір'ю самотужки. Це стосувалося в першу чергу заготовки палива на зиму. На дрова теж треба було виділити

кошти. Врешті решт дрова були біля сараю, і треба було їх пиляти і колоти. От ми разом з матір'ю це і робили. Пиляли в двох, а сили не вистачало. Ось зі злості вона іноді і давала мені стусанів, а потім сиділа і плакала. Треба було їх ще і наколоти. Зимою дрова економили. Вже коли, я пішов у 15 з половиною років працювати, то вже сам привозив з заводу і вугілля і дрова.

Самоорганізація свого дозвілля не тільки для мене, але і для багатьох підлітків була проблематичною. Ще з 9 років починається моє захоплення всім, що зривалося. Брала звичайний ключ з глибоким отвором, начищали туди 10 сірників і прив'язували до мотузки, а інший її кінець до гвіздка, вставляли гвіздок в отвір ключа, і добряче били гвіздом об щось тверде. Гвіздок з гуркотом вилітав. Я не брав подібні речі до школи, але постійні облави на шикунаннях перед заходом до школи приносили великий врожай. Вже років в 13 у мене, як і в більшості моїх однолітків, був самопал. Бралася частіше всього мідна трубка, робився напилком пропи́л, і з одного боку заклепувалася. Все це прикручувалося до дерев'яної основи. В трубку начищалися сірники, а на них ставився пиж з паперу або вати. Потім додавалися шматочки свинцю і знову ставився пиж. Біля пропи́лу закріплювався сірник. Достатньо було запалити цей сірник, і в трубці теж починалося горіння. Відбувався постріл. Хоча в нас і був приклад сусіда по вулиці, якому в дитинстві вибило око, це нас не зупиняло. Головне було не перевищувати 10 сірників. Дерев'яну дошку на 30 мм. свинець пробивав. Свинець ми збирали на подвір'ї хімічного технікуму, де був тир або в тирі обласного воєнного комісаріату. Зі свинцю виробляли всяке причандалля для рибної ловлі. Погравшись самопалом місяць, я його комусь проміняв за десяток яблук.

Полетіли перші супутники, і нас зацікавила тема ракет. Так як я багато читав, то став шукати все про ракети, і незабаром я почав експерименти. Тоді було багато іграшок з целулоїду, що добре горіли. Плівка для кіно і фото теж була тоді ще така, що добре горіла. От я і став її використовувати як паливо для своїх

ракет. Інший компонент ракети, що треба було дістати була алюмінієва фольга з шоколадних плиток. Целулоїд або плівка загорталася в фольгу, з верхньої частини скручувався конус, а з нижньої частини робилося сопло. В розщелину столу вставлялося гусяче перо, на нього соплом ставилася ракета. З допомогою сірника нагрівалася передня частина ракети, і з неї починав стрімко йти дим. Під вигуки глядачів ракета пролітала 5 або 6 метрів. Політ звичайно був не керований, і вона могла полетіть і в бік глядачів, які з величезним вереском тікали від ракети. Щоб збільшити час польоту я робив другу ступінь ракети. Іноді старту були невдалі, бо целулоїд, що згорів передчасно забивав сопло і ракета вибухала.

Вже коли я працював на „Ремзаводі”, я зробив однозарядний малокаліберний пістолет. В ті часи було багато спортивних клубів, де стріляли з малокаліберних гвинтівок, а в кожній школі був тир і декілька гвинтівок. Патрони вільно продавалися в магазині для рибалки і полювання. Ціна пачки патронів зі сталюю гільзою була 2 крб. 50 коп., а з латунною 4 крб. Патрони мені діставалися від Юрія Івановича Лисенка, тоді ще директора школи. Ми часто їздили під Червоне село ловити рибу. Там на дереві вішали якийсь предмет і цілили по ньому. В 19 років, коли я їхав на навчання до Харкова, я його знищив, щоб він не дістався молодшому брату. Тепер, коли вже страшно на вулицю і вийти, я споминаю той пістолет, і думаю вже сам обзавестися зброєю.

Перші осінні дні нас повертали до навчання. Відверто кажучи, воно для нас було каторгою. Ми любили знання, але ненавиділи школу. Я залюбки, починаючи з першого класу, відвідував бібліотеку і брав ті знання, що були мені потрібні або були мені цікаві. Одного разу я спізвився в школу і мене послали в учительську. Я пояснив, що читав Робінзона Крузо і тому спізвився. Всі засміялися, і я пішов в клас. В перших класах була стара, невірноважена вчителька Лідія Власівна. Оцінки ставила за принципом, якщо ти кращій, то тобі поставлять добру оцінку не зважаючи на те, чи була вірною відповідь, а іншому, якого

записали в гірші, і правильну відповідь оцінювали на 3. Все це робилося ради класних звітів. Частина безнадійних звикалася зі своїм статусом, і вже не виказувала бажання вчитися. Моя 9-та школа була розташована в тому земському будинку де зараз краєзнавчий музей.

Вчилися в три зміни по 40 чоловік в класі. Дві зміни нашої школи, а третя зміна це вечірня школа. Постійна задуха від надмірної кількості учнів, а зимою ще і холод, бо ще старе дореволюційне опалення не давало того тепла, що треба, призводило до захворювань. Не вистачало дров і вугілля. Десь в 1960 році встановили нове опалення. В підвалі був буфет, куди пробитися було неможливо. На карбованець в день, що давала матір можна було купити булку з котлетою. Чай коштував 35 коп., а булка з сірої муки з присипкою маком 45 коп.

Кожна людина в своєму житті по необережності розбиває багато речей. Так було і в моєму житті, але один випадок я пам'ятаю до цього часу. Мате послала мене купити олію. Я взяв стару тонкостінну пляшку і пішов до магазину. Там мені налили літр олії. Я розрахувався, і пішов до дому, але облита олією пляшка невдовзі вислизнула в мене з рук і розбилася. Я дуже розхвилювався, бо ми ледь назбирали грошей на ту олію, а тут така втрата. Це місце я пам'ятаю до цих пір. Прийшлося матері черговий раз позичати гроші, і я знову пішов за олією, але пляшка була товстостінна і лежала в сумці.

Ходив я самостійно і скуповувався на базарі. Мате іноді дивувалася, що я скуповувався краще за неї. М'ясо тоді продавалося в різниці. Самі різниці були побудовані в 1902 р., але суспільство на них реагувало негативно, бо плата за торгове місце була висока. В підвалах був влаштований холодильник який взимку загрузався льодом. За ці різниці в 1906 р. писала газета „Сумський голос”. В роки мого дитинства там торгували приватні торговці, кооперативи і колгоспи. Конкуренція давала змогу купувати м'ясо по дешевим цінам. У 1961 р. кіло м'яса коштувало 1 крб. 40 коп. Зарплата у матері була 75 крб. Порівняйте самі

скільки сьогодні можна купити кілограм м'яса за ваші зарплати і пенсії.

Одежа була найдешевша, чоботи з різної шкіри коштували 25 крб., а туфлі десь отримав тільки в 5 класі. Літом гасали босоніж. Коли читали оповідання про Чіпку, воно було дуже зрозумілим з нашого тогочасного стану. Наш клас займав постійно різні приміщення в школі. Кабінети, учительська теж переходили з одного місця на інше. Поступово ми побували майже у всіх приміщеннях. Найбільшу мою увагу привертали до себе скульптури на фасаді школи. Я часто виходив на перерву і стояв перед ними. Щось не зрозуміле вабило мене до них. Подумки я розмірковував, хто міг зробити їх, хто ці люди, але нам ніхто і ніколи не розповідав про будинок самої школи. Прошло майже 60 років і я знайшов відповідь, яку дав у книжці „Троїцька церква і родовід архітекторів Шольців”.

Найбільший інтерес викликали предмети: хімія, фізика, історія. Класні керівники були вчителі географії, української мови. Це були звичайні сіренькі вчителі, добрі за своїм характером, але нічим яскравим не запам'яталися. Я любив фізику і пам'ятаю, що вчителя звали Олексій Федорович. Життя в нього було складне. Жалюгідна зарплата привела до руйнування родини. Уроки співів проходили в актовій залі. Ми не співали, а кричали, та так що не раз заходила завуч. Учитель був людиною доброю і талановитою, пізніше став композитором. Прізвище його було Щербина.

Мої друзі не курили, але в класі було декілька хлопців, що мали таку звичку. На шкільному подвір'ї стояв туалет і на перервах всі курці школи збиралися там. Хтось приніс сигнальну ракету і збоку прорізали отвір, а потім туди засунули цигарку і ракета почала гасати по туалету. Всі кинулись до дверей, піднявся страшний лемент. Ракета вдарилася в стропила даху і розлетілася на палаючі шматочки, але більша частина потрапила до ями і тільки двом учням завдала опіки. Звичайно, що приїхала міліція і пожежники. Когось забрали зі старших школярів, але через декілька днів вони були вже в школі. Нас заставляли проводити

політичні інформації. Призначали двох чоловік. Один виступав з інформацією по Радянському Союзу, а інший готував інформацію по закордонним країнам. Ми робили вирізки з газет і вклеювали в зошит, а потім з ними виступали. В мене накопичилася добряча добірка цікавих повідомлень, і я на великому листі паперу їх наклеїв, і написав назву „Цікава газета”. По периметру я намалював різні оздоблення. Першою цю газету побачила моя матір, а потім принесла мені їсти до газети, бо я як „редактор” забув і поїсти. На другий день я відніс її до школи. На перерві біля мене зібралося багато учнів, прийшли і з сусідніх класів. Хтось взяв її і повісив на гвіздки, де ми роздягалися. Прийшов хтось зі шкільного начальства, і забрав мою газету. Вже після останнього уроку я йшов по коридору і побачив в урні залишки моєї газети. Спрацювала шкільна цензура. Так закінчився мій перший журналістський досвід.

Нас старалися не пускати з території двору, але ми всі дружно перелазили через паркан двору, і через хвилину вже гасали по альтанці. Коли альтанки на всіх не вистачало, ми йшли бігати по пам’ятнику Леніна, але хтось телефонував в школу і наша перерва закінчувалась достроково з появою завуча. Тепер головне було не попасти до її полону, і всі розбігалися в різні боки. Тепер знову треба було переплигнути через паркан, бо на центральному вході нас чекав директор. Майстерні в школі були в підвалі - маленькі, а згодом в дворі перебудовували колишній земський гараж під майстерні. Дах у нього згорів, коли в ніч з 1 на 2 вересня 1943 року місто обстріляли з „Катюш” радянські війська. Німців в місті не було вже 4 дні.

Заняття по праці для 6,7,8 класів проводилося в майстернях 2 школи, там була в підвалі і добра столова. Учні 2 школи опанували старий пам'ятник Т. Г. Шевченку автора Кавалерідзе.

Ми приєднувалися до них, і теж всі ми посиділи на Тарасових плечах.

Кожної суботи пам'ятник білили, щоб знищити сліди наших походів до Тараса. Мабуть і наші дії дали поштовх для зміни пам'ятника Т. Г. Шевченку. Нашу школу згодом закрили і віддали під музей, але я на той час вже там не вчився.

Мені подобалася техніка і я спробував записатися на радіогурток, але там було стільки дітей, що мені відмовили. Мате мене записала в клуб швейної фабрики, щоб я грав на домбрі, але керівник сказав, що я не маю слуху. Десь через місяць мене друзі покликали до палацу піонерів в хореографічний гурток, а самі опинилися в драматичному. Кожен рік палац звітував за свою роботу концертом і головне місце там займали танці. Ми часто виступали на сцені театру і поступово ставали артистами і в школі. Учителька хімії, дружина актора Дідусенка, нас в класі називала мої артисти. Так випадково уникнувши вулиці, куди за звичай потрапляли діти з бідних родин, я отримав іншу духовну освіту високого творчого рівня. Там були закладені основи естетичного розвитку, хоча школа в ті часи ще цим не переймалася. Знову таки, сам будинок нашого палацу піонерів ставив багато перед нами питань. Я ніколи не думав, що розгадку історії будинку школи і палацу піонерів зроблю я, та ще напишу про це цікаві книжки, але проведення Боже це зробило. Йшов час і після 8-го класу я вирішив йти працювати, бо мате на свою жалюгідну зарплату медичної сестри нас двох хлопців утримувати вже не могла.

У Сумах до революції діяло 6 кінематографів (кінотеатрів): „Цейлон” Чихігіна, „Міраж” Арцемовича, „Люкс” в приміщенні Громадського Зібрання (філармонія), „Ампір” Германа, далі назвуть його „Искусств”, а в радянські часи стане зватися ім. Карла Маркса, ім. Комсомолу, а потім „Хроніка” (зараз на тому місці аптека №90), „Оріон” Люмінарського, а пізніше перейшов у власність Германа і назвали його „Художеств”. Люмінарський збожеволів і бігав по місту в черкесці і лайкових чоботях. В радянські часи він отримає назву ім. Шевченка. У міському парку діяв кінотеатр „Иллюзия” Катерини Холмогорової.

Після війни в місті було 3 кінотеатри, які ми під час зимових канікул і відвідували. Кінотеатри до канікул підбирали відповідний репертуар. Загалом кіносеанс ділився на дві частини. Перша це журнал, де розповідали про здобутки партії і народу в будівництві соціалізму, потім показували, яке погане життя за кордоном. Друга частина складалася власне з фільму. Перед сеансом на вечірні години грав оркестр, виступали співаки. Це була відроджена стара дореволюційна традиція. Починався концерт за 25 хвилин до сеансу. Глядачі в залі, коли починав грати оркестр, розуміли, що через 25 хвилин сеанс закінчиться. Такі виступи заважали глядачам в залі. Були подовжені сеанси, коли фільм мав дві серії. Працював буфет, де продавали ситро, цукерки, зимою гарячі пиріжки по 40 коп. до 1960 р., а потім після грошової реформи по 4 коп. і морозиво. Вхід до зали з морозивом був заборонений, але входили, і це давало іноді підставу для різного роду сутичок. На всіх дітей під час канікул місця не вистачало. Літом в парку працював літній кінотеатр (колишній Холмогорової). Після будівництва палацу заводу ім. Фрунзе, там теж була кіноустановка, де під час новорічних свят вручали подарунки і показували дитячі фільми. Значно пізніше в місті появились літні кіномайданчики, які носили виключно агітаційний характер. З появою телебачення інтерес до кінотеатрів падає. В цей час будуються нові кінотеатри „Космос”, „Октябрь” і змінює своє місце кінотеатр ім. Комсомолу. Якщо ви не потрапили в

кінотеатр в центрі міста, то могли розраховувати на „Октябрь”, що був біля автовокзалу. Широкоформатний кінотеатр „Дружба” був найбільш сучасним, але все це відбулось вже після того як закінчилося моє дитинство. Частіше всього ми ходили на сеанси кіно до колишнього „Ампіра” (Комсомолу). Будинок до революції належав Федоровській Марії Лукиничні, а власник кінотеатру був орендар.

Ось його дореволюційне фото. Купивши квіток за 1 крб. до грошової реформи. Ми накопичувалися у вестибюлі, і як тільки відчинялися двері, ми мчали до першого ряду перед екраном, щоб відчувати себе учасниками подій фільму, але це скоро минуло, бо звук бив по вухах і витримати сеанс було важко. В середині кінотеатр мав стару ліпнину. Під кінобудкою були ложі. От стільці тільки були дерев'яні, і ніяк не відповідали такому гучному оформленні залу. Вікна були задраповані. До революції тут виступали різні мандрівні трупи, показували німе кіно яке супроводжували музичні групи або окремі співаки. В 20-х роках тут був клуб військового гарнізону, а потім використовувався за призначенням. Сам будинок кінотеатру добре зберігся, але був дуже запущений. У вестибюлі була панорама з сюжетів різних фільмів і буфет біля якого було багато людей, що стояли за морозивом. За 5 хвилин до початку сеансу продаж морозива припинялася.

Кінотеатр займав двір з колишнім будинком нотаріуса Бирченка. В будинку якого розташовувалося товариство сприяння армії. Жалко було дивитися, коли ці історичні будинки зносили для будівництва на їх місці житлового будинку і аптеки. Тепер там бездуховні будинки з обсипаною тинькою (штукатуркою).

Чавунні стовпчики в колишньому сквері ім. Харитоненка, що відділяли дорогу і не давали транспорту заїхати на тротуар в кінці 50-х при ремонті дороги прибрали, а залишилися тільки ті, що за тротуаром. Ми любили гойдатися на ланцюгах, що йшли від стовпчика до стовпчика, але там був пост міліції і нас ганяли з цих гойдалок.

На протилежному боці від тодішнього пам'ятника Леніну, що стояв замість Харитоненка ще зберігалися теж стовпчики з ланцюгами, але гойдатися там було не зручно, та і міліція нас ганяла з цих гойдалок. На цьому місці завжди ставили перед жовтневими і травневими святами трибуну, праворуч і в глибині від неї біля пам'ятника Леніну ставили портрет Сталіна в білій військовій формі генералісимуса. На свята біля портрета на два дні виставляли додатковий пост міліції. В листопаді і травні свята були по два дні. На другий день дозволяли і дітям побути на трибуні. Зразу після свят трибуну розбирали, а ми на перервах бігали дивитися. Іноді везло знайти декілька загублених монет.

В наші часи колишній театр „Люзія” виглядав трохи інакше. Фасадна частина була інша, і була змінена, коли робили новий дах. Місце перед кінотеатром взимку заливали водою під ковзанку, а влітку там була клумба. В кінці стояли гіпсові Ленін і Сталін, а за

ними починалася дамба. Збоку від них був ресторан, звідкіля малеча крала пляшки і здавала, щоб мати кошти на розваги в парку, а поруч був старий танцювальний майданчик. На танці білет коштував 3 крб. Розумна і освічена молодь туди не ходила.

На місці альтанки, що посередині світлини в наш час вже була алея. До революції через 50 метрів парк і закінчувався місцем, що звалося Кустов берег, а вулицю називали Кустовською.

На місці сучасного художнього музею на початку ХІХ ст. була садиба, що належала родині Кустових, от від їх прізвища і походить назва вулиці. В центрі парку на цій світлині ми бачимо дві спортивні площадки і не дивно, що в перші роки радянської влади парк називався гімнастичним. У 1908 р. парк побудував за 2 тис. садовод Аболтин. Влада звичайно не переймалася історією парку, а написала, як було надруковано на старих світлинах. В момент відкриття парку у 1908 р. газета „Сумський листок” глузувала з такої назви і називала його „Так называемый парк Лещинского”. Маю мрію, що колись перед входом буде табличка з історією парку.

Світлина 1954 року зроблена з боку літнього кінотеатру (колишній Холмогорової). На відміну від сучасного парку тоді була людина, що організувала дозвілля. Ось в центрі кола і стоїть цей масовик-організатор.

Світлина нашого класу в парку в 1958 р.

Парк для нас був місцем, куди ми тікали з уроків, місцем для фотографування. Частенько на нас там влаштовували облави. З розваг була одна стара карусель, яку в 1953 році перенесли в парк з базарної площі, а зібрали її лише у 1954 р. Тільки коли парк поширили в район виставки, там стали ставити перші атракціони, але наше дитинство тоді вже скінчилося.

У 8 класі пішла епідемія робити детекторні приймачі. Між стовпами електричного освітлення ми натягали антену і підключали наші приймачі. В наших навушниках ледь пробивалася трансляція. В шостому класі ми з учителями висаджували на дамбі дерева, а потім між ними поклали каміння, а років через десять дерева зрізали і все це забетонували. Ось така історія дамби в парку. Довго стояла скульптура дівчини з веслом, а далі скульптури Леніна, Сталіна. Леви на сходах парку простояли десь років 6 і їх знесли. Ресторан, танцювальний майданчик, зелений театр, кінотеатр, спортивна площадка, читальний зал в альтанці над річкою ось і всі розваги для дорослих.

В зеленому театрі проходили огляди шкільної самодіяльності. Які колективи бували в парку на гастролях я розповів в книжці „Історія мистецтв Сумщини”. Тільки вечером, ідучи з рибалки, ми зазирали в щілини паркану, і, подивившись хвилин 10, йшли босоніж до дому. Весь берег був заставлений моторними човнами, а далі йшла човнова станція. Зимою можна було взяти на прокат лижі.

Після війни парк називався ім. Сталіна. Довоєнна арка була перебудована, добавлений другий поверх. Ліворуч висів портрет Леніна, а праворуч – Сталіна. Над самим входом – знову портрет Сталіна. Вхід до парку був платний. Змінять знову арку і назву парку у 1956 р.

Повернімося до історії інших кінотеатрів. Сам будинок був збудований як клуб багатих людей, де вони грали в карти. З вигравів в карти відраховувалися певні кошти на утримання закладу. Певна кількість приміщень здавалася в оренду. За 1912 рік прибутки закладу від гри в карти склали 10680 крб., від оренди буфету – 1 800 крб., від концертів і вистав – 1528 крб., від клубних штрафів – 13 894 крб. Діяла велика бібліотека.

СУМЬ. Общественное Собрание

Зал громадських зібрань з кінотеатром „Люкс”

Після війни тут розташовувався музей і філармонія. Ходити на концерти в філармонію не було коштів. Цей будинок в моїх дитячих споминах лишився як музей.

Перебудоване приміщення кінотеатру „Цейлон”

Дореволюційне приміщення під кінотеатр „Цейлон“ орендувалося.

Так як і в театрах, так і в кінотеатрах постійно випускалися програмки.

Назва кінотеатр ствердиться пізніше, тоді назвали сінематографом, як у Франції, або електро-театрами.

СУМЬ. Соборная улица

Кінотеатр „Оріон” Люминарського (кінотеатр Шевченко)

Ліворуч, 5-й будинок це - кінотеатр „Міраж“, не зберігся. Коли мені було 6 років ще існувало сполучення між Воскресенською вулицею і Покровською через Покровську площу. Десь в 1954 р. це сполучення ліквідували, і щоб проїхати з

Воскресенської на Покровську треба було спускатися на Базарну площу.

Початок 50-х років XX ст.

На цій світлині теж Покровська площа. Суботник радянських службовців, приблизно 1920 р. З Воскресенської вул. одна дорога до Введенської церкви, а інша з Воскресенської вул. на Покровську вулицю.

В 1954 р. Покровську площу (Червона) засадили деревами і зробили перший водограй. На світлині це вже другий його варіант. Світлина початку 60-х років.

Частіше всього зимову ялинку ставили за фонтаном, але були випадки, коли її ставили біля альтанки. Знімати прикраси з ялинки починали 7 січня. Тоді біля неї збиралася купа підлітків. Робітники склали прикраси в ящики, але верх зрізали, бо дістати іграшки звверху було дуже складно. Як тільки верхівка падала до низу, підлітки кидалися грабувати іграшки. Робітники мотузками шмагали їх по головам, але це не зупиняло. Найспритнішим вдавалось ухопити дві або три прикраси, але більшість тікала від злих робітників. Слід сказати, що серед підлітків мого часу злодюг було багато, і крадіжки були дуже поширені. Я теж декілька разів ставав їх жертвою. Берія свого часу відпустив багато злочинців, і вони залишили після себе такий спадок. Дитячих будинків теж тоді було багато. Я був в піонерському таборі в с. Гребіниківка, і там поруч з нами існував дитячий будинок. Це було вже виключно післявоєнне покоління.

Вихованці цього будинку справляли на нас гнітюче враження, і ми трималися від них подалі.

Ця світлина початку 50-х років ХХ ст. На дорозі стоїть зелений автобус, що ходив від площі Сталіна (Петропавлівський вигін) і до вокзалу. Їх було 2, а також криті вантажні машини, що виконували роль автобусів.

На площі перед пам'ятником на 7 листопада і перше травня влаштовували трибуни. Парад відкривали військові з артилерійського училища. За ними йшла машина на якій стояли актори і зображали якусь революційну сценку із вистави. Частіше всього це був Ленін, що показував рукою вперед поруч з солдатами. Трибуни аплодували, а ми спорили чи справжні в них рушниці.

На старих світлинах ми бачимо багато кіосків, які мушили задовольняти потреби відпочиваючих, що гуляли в сквері.

На наступній світлині представлена протилежна частина Червоної (Покровської) площі. Світлина зроблена перед війною. На перехресті бачимо трансформаторну підстанцію, а далі знову кіоски.

Ця світлина середини 60-х років ХХ ст. Праворуч внизу видно в затоні човни. На цьому місці з початку 1880 р. і до 1916 р. існував славетний театр „Швейцарія”, де грав Олександр Купрін, а Антон Чехов дивився вистави. Уціліло декілька афіш того часу. Сам театр згорів у 1916 році. На сьогодні це місце не має ніяких інформаційних туристичних табличок.

Палац піонерів, а до революції банк Сумського повітового земства. Приміщення на першому поверсі до революції здавалися в оренду, і мало окремі входні двері. Побудований 03. 1913 р. по проекту Густава Карловича Шольца. Після революції тут розташовувалася контора державного банку, а після війни палац піонерів. Світлина середині 50-х років.

Ви бачите, що архітектура сучасного палацу вже змінена. Балкони посипалися і на їх місці видно тільки рейки. Старі вікна за сто років свого існування вигнили. По всьому будинку пішли тріщини. Фінансування на його ремонт немає і все це в центрі міста. Руйнування пов'язують з будівництвом поруч будинку політичної освіти. Тепер він належить теж палацу. Коли будували обласну бібліотеку і били палі, то від вібрації теж йшов зсув землі. Так утворилися великі тріщини в підвалі Спасо-Преображенського собору. Дивитися мені на все це дуже боляче.

За часів мого дитинства в місті був один театр, колишній Корепанова, а тепер ТЮГ. Самий дешевший квиток на 3 ярус коштував 3 крб. На театр батьки кошти не давали, і самий короткий шлях до театру лежав через парк. В старій частині парку був ресторан під назвою бублик. Він був круглий, а в середині була

зелена галявина мабуть для танців на висоті з метр. Ми ніколи не бачили щоб там хтось витанцьовував, бо і оркестру не було. Було столиків 10. Іноді мужики не ставили під стіл пляшки, а викидали на зовні. Це була наша здобич. Найбільше пустих пляшок було перед футболом, коли спочатку йшли в парк з випивкою і закускою, а потім на футбол. Якщо вигравали, то знову йшли до парку. В нас були доросли конкуренти і тому не завжди пляшки діставалися нам, але ті, що сиділи на березі озера мали звичку викидати їх в озеро. Наступного дня ми їх підіймали і відправлялися здавати. З цих прибутків ми і жили. На театр витрачалася тільки маленька частина заробітку, а більша частина на рибальські снасті, запчастини на велосипед, або дешеві цукерки. Все обладнання театру від сцени до складів декорацій я вивчив, коли ми виступали зі звітними концертами від палацу школярів.

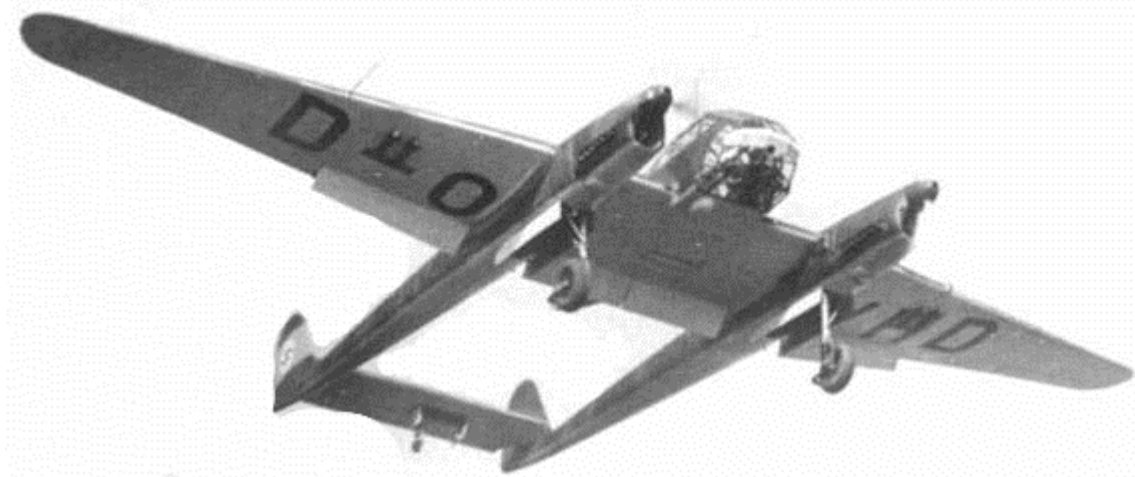
Одним зі споминів мого раннього дитинства був німецький літак RF 189. У 1943 р. після відступу німців з міста з'явився німецький розвідник, що відслідковував пересування радянських військ. Кожен старий сумчанин по-різному розповідав цю історію, але загальна картина виглядала так. На великій висоті над містом помітили цей літак, а в місті стояв підрозділ зеніток. Зенітки відкрили вогонь, але не змогли його збити. Тоді зателефонували на аеродром. Це де тепер наш аеропорт. Піднявся винищувач, але і він зразу не зміг його збити. Через декілька хвилин було вже декілька винищувачів. Німецький літак пішов на розворот і тут в нього влучили. Він став втрачати висоту, а льотчик почав шукати місце для приземлення. Він вибрав площадку на дров'яному привозі. Це місце біля дитячої консультації (старий автовокзал). Мотори вже не працювали і йому довелося збільшити пікірування, але перед самою землею він не зміг перейти на м'яку посадку, можливо, були пошкодженні рулі, і машина врзалась в землю на лівому березі р. Стрілки перед самою водою. Льотчик загинув. За хвилину до цього інший льотчик виплигнув з парашутом, але він

був тяжко поранений, і на землю приземлився вже мертвий, а, можливо, що його розстріляли в повітрі.

Літак довго лежав проти останнього будинку колишньої обласної друкарні. Ми з дідом постійно ходили мимо, і з нього поступово здирали метал і десь під 1950 р. його прибрали зовсім. Десь років 5, розмовляючи з директором „Мрії” Лобовим, я дізнався, що він довго лежав на подвір’ї друкарні. Від нього залишилася одна кабіна і тому вирішили що це німецький катер. Весь каналізаційний злив скидався в річку і в 60-х роках, коли робили каналізацію, залишки кабіни використали для будівництва колектору. Там його залишки до цього часу і знаходяться.

Під час рибалки старі люди розповідали, що у 1941 р. німецький літак, що планував скинути десант в районі Троїцької церкви, був збитий і всі німці загинули, а в цей час в садибі Линтварьових був штаб дивізії. Під час наступу радянських військ у 1943 році німці над Сумами теж збили штурмовик екіпаж якого похований на Петропавлівському кладовищі.

Ці трофейні літаки (по народному рами) літали над містом десь до 1956 р., бо на той час військове літовище було на Михайлівці У 1956 році я був в піонерському таборі в Рогізному і ми кожного ранку спостерігали, як з іншого літака плигали парашутисти.

Окремо запам’яталися свята на 1 травня і 7 листопада. Спочатку учасники параду збиралися біля 4 школи і йшли мимо

трибун, що розташовувалися біля пам'ятника Леніну (тепер це повернутий пам'ятник Харитоненку).

Ще за життя Сталіна на свята біля пам'ятника Леніну виставляли великий портрет Сталіна в білій святковій формі генералісімуса в повний ріст. Мені дуже подобалися його червоні лампаси на білому фоні.

А ще на все життя запам'ятав постійну пилюку і грязюку. Нашою Пролетарською вулицею (Гирмановський провулок) не можна було проїхати ні восени, ні весною. Дістатися до свого помешкання можна було тільки по залишках думської бруківки. Треба було добряче плигати з однієї цеглини на іншу. Асфальт поклали на дорозі тільки на початку 70-х років ХХ століття. Сьогодні в Сумах майже 200 вулиць без асфальту, це третя частина з загальної кількості улиць. Вже 40 років ніхто ці тротуари не ремонтує. Щось роблять тільки в центрі.

Знаковою подією 1953 р. була смерть Сталіна. Я ці події добре пам'ятаю. Смерть настала 5 березня 1953 р. (офіційне повідомлення). Шостого березня у мене був день народження. Основні мої думки в цей день були про торт. Я про нього вже запитував у матері тижнів два. Вранці відбулася сімейна нарада з цього приводу. Що робити? Сьогодні це сприймається якось з гумором, але тоді мова йшла просто про людське життя. Інформатори з нашого подвір'я ще зранку запитували у мене про торт. Я відповів, що не купили, і пішов гратися зі своїм собакою Рексом до сараю. Потім мене забрали до хати і я проспав до самого вечора. Прийшла з роботи мати, взяла відро і кудись пішла. На вулиці вже стояли сутінки. Дід затопив грубку на кухні, розтопили лежанку. Я заліз з котом на лежанку і став гратися. Прибігла то одна сусідка, то інша, і все щось треба було їм запитати. Основною новиною була, звичайно, смерть Сталіна. Баба Шура з сусіднього двору, стара алкоголичка валялась на подвір'ї і волила на всю вулицю: „Ой, ой! Ну, що з нами буде?“. Всі дивилися на це дійство, але мовчали і відверталися. Нас дітей загнали по домівках. Виключили світло, бо його давали на дві години, двір почав

засинати. Мене покликала на кухню матір, і я побачив від спалахів печі торт. Його смак я пам'ятаю до цих часів, як свою найбільшу таємницю в житті. Мене відразу попередили, щоб я нікому і ніколи про це не розповідав. Дорослі випили по чарці. Вранці ми з дідом пішли на Червону площу. Поруч з пам'ятником Леніну (постамент Харитоненка), стояв здоровий портрет Сталіна на весь зріст у військовій формі, зроблений з чотирьох частин, з траурною стрічкою. Мені більше всього сподобалися на портреті червоні лампаси. Я хотів побачити, де лежить тов. Сталін, але мені пояснили, що він знаходиться в Москві. Мене підняли на руки, щоб я побачив, що там діється на трибуні. Це вже в архіві, в газеті я міг прочитати, що вони тоді говорили в своїх виступах. Ми замерзли з дідом і прийшли додому. Дід пішов давати їсти свиням, а я взяв у бабусі червоні нитки і став до своїх штанів ладнати червоні „лампаси”. Коли дід з брудними руками повернувся від свиней, я стояв перед люстром і демонстрував свої штани. Я заявив діду, що в мене теж такі штани, як у Сталіна. Дід, шкутильгаючи на своїй перебитій на війні нозі, підскочив до мене і вдарив щосили. Я закотився під ліжко, а дід несамовито кричав: „Ти, що хочеш, щоб нас посаджали?”. Мабуть, з тієї пори я і став дуже критично ставитися до самого поняття – влада. Мої дитячі спогади пов'язані з проблемами родини. Важче всього було взимку. Не вистачало не тільки хліба і електроенергії, але й палива. Дрова ми купували возами на базарному привозі. Пізніше треба було їздити за ними до Нікольського лісництва. Літом готували їжу на примусах. Для них потрібен був гас (керосин). Щоб його купити, треба було вистояти довгу чергу. Возили його в бочках на возах. Біля нашого будинку завжди зупинялася така підвода. Миттєво вишикувалася черга, і починались сварки, доходило і до бійок, бо на всіх гасу не вистачало.

Давали землю і під городи в районі Харківської греблі (Харківська вул.) біля зупинки „Бистра” або в іншому місці. Земля була виснажена, врожаї, особливо картоплі, – погані.

Поступово життя поверталось в нормальну колію, але потяг під промовистою назвою „І. Сталін” продовжував шлях уже без машиніста. Почалася боротьба за владу. Секретар Сумського обкому комсомолу Дубенко (його я особисто знав) виступає з доповіддю про працю Сталіна: „Економічні проблеми соціалізму в СРСР”. В УМВС висів стенд з учасниками ВВВ. На одній з світлин був сфотографований Дубенко з величезним наганом, комсорг партизанського загону, рішуче і вольове обличчя якого символізувало страшенну лють. Ця світлина визивала в інших учасників ВВВ дружнє підсміювання. Загалом, він був людиною дурисвітом, але і йому самому довелося тікати з Сум до Сибіру і там дослужувати до пенсії, бо його робота, в якості начальника кадрів УМВС області, була визнана поганою. Я з його донькою Валентиною займався в хореографічній студії Палацу піонерів.

3 квітня проходить нове зниження цін на продукти і товари, а за цим знову змушували підписуватися на нову позику. Я пам'ятаю як я ходив з матір'ю отримувати зарплату до її контори, яка розташовувалась навпроти сучасного театру ім. Щепкіна (будинок знесений). Як їй було шкода віддавати ці гроші. Вона хотіла купити мені сорочку і штани. В той рік довго не давали зарплату, затримка була два місяці. Коли вона їх отримала, ми купили велосипед за 850 крб., а за місяць вона заробляла по 450 крб. Через рік після чергової затримки зарплати ми придбали приймач „Дніпро-52” за 400 крб., а пізніше до нього придбали електропрогравач за 170 крб. Все це давалося хронічним недоїданням і користуванням латаним одягом, зношеним взуттям. Я до цього часу пам'ятаю те відчуття голоду, скибочку хліба і дві-три картоплини на день. Приймач дійсно був вікном у світ. Проіснував він у нас 25 років.

Піч, примус, кирогаз. Для всіх хто мешкав у приватному секторі або мав якусь кімнату в колишніх садибах місцевих заможних громадян основним місцем, де готували їсти або грілися, була піч. Краще всього в цих місцях знали людину-пічника. Головна загроза для таких людей було не спитися.

Одним з моїх друзів був Борис Ходун, що мешкав за 100 метрів від нашого двору по Тараненківському провулку. Десять в 70-х роках провулок назвали вулицею Борців революції, а вже в наш час гетьмана Мазепи. В народі цей провулок називали свинячим, бо трохи дали було подвір'я, куди збирали свиней з колгоспів перед тим як поночі перегнати їх через місто на м'ясокомбінат. Цю садибу Ходуни купили після війни. Мабуть, її поділили на декілька частин з тієї, що була до революції, бо садиби були дуже маленькі. Жив він з бабусею і матір'ю Ніною. Мате була не з повного розуму і періодично її клали на лікування. Борис ще маленьким свою бабусю називав матір'ю. Вона хворіла на цукровий діабет. Я пам'ятаю ще їхнього діда. Він був без однієї ноги і торгував на базарі старими газетами. Їх купували, щоб загорнути в них хамсу, що продавали поруч. Пенсію бабусі і матері платили жалюгідну і вони змушені були підторговувати. Весною, літом, восени вони ходили до лісу і збирали квіти, гриби, дикі груші, ягоди. Запрошували з собою і мене. Вперше я пішов з ними збирати проліски, а ввечері на вечірньому базарі виторгував 85 коп. Тоді молочне морозиво коштувало 9 коп., а пломбір в вафлі 20 коп. Звичайно я розповів у дворі за свої заробітки, а батько Юрія Лисенка Іван Іванович, директор 7 школи, став мені дорікати, що не гоже учням торгувати на базарі, але хіба в матері були такі статки як в нього.

За грибами наш шлях починався від базару, де ми сідали на автобус і їхали до Хіммістечка і щоб зекономити гроші йшли пішки на Баси, а потім на Новоселицю, а по шляху в молодих посадках збирали масляки. За іншими грибами ходили в ліс під Бездрик в урочище Гнилиця. Іноді сідали на товарний потяг, що йшов зі станції Баси на Краснопілля. Сходили на якійсь станції, що була близько від лісу, а через 5 годин тим же потягом поверталися до дому. Це була виснажлива подорож, коли ми долали пішки за день від 30 до 40 км., а ще треба було встигнути на вечірній базар. Одним словом грибів дома вистачало. Знаючи місця, я іноді мандруючи велосипедом ловити рибу привозив і гриби. Ці

подорожі рідним краєм не тільки фізично загартовували і вчили виживати в спартанських умовах, але знайомили і з промисловістю нашого краю. В радіусі 50 км. від міста ми знали всі заводи, колгоспи, дороги. Іноді сьогодні вже транспортом я їду тією дорогою, де ходив пішки або їздив велосипедом і дивуюсь, як тоді в дитячому віці, долав ці кілометри.

Ще бабуся Бориса вміла в домашніх умовах робити морозиво тим кустарним способом, яким його робили до революції.

Тепер моя розповідь про виставку. Коли я готував цю книжку я проглянув рішення Облвиконкому за цей період. Ось наприклад виносять рішення про звільнення поставок продуктів з особистого двора колгоспника. При Сталіні були запровадженні податки на все. На м'ясо, сало, городину, птицю, фрукти. Селяни масово вирубували сади, бо платити було нічим.

Звільняли від цих податків на рівні області, а затверджували списки в Києві. Я продивився списки і зрозумів, що звільняли тих, хто вже податків ніколи не заплатить. Згоріла хата і всі будівлі, померли батьки, а залишилась немічна бабуся, або одна мате з малолітніми дітьми, що не працює. Таких списків було дуже багато. В газетах одно прославлення геніального Сталіна, а кругом суцільні злидні і на цьому фоні, як агітаційний захід виставка досягнень.

Запам'яталось мені і відкриття, як її називали, обласної виставки досягнень промисловості і сільського господарства. До революції це місце називалося Мис Доброї Надії і це був острів серед рукавів Псла. Поступово насипали дорогу і цей рукав став пересихати. Одну частину почистили і він біля стадіону існує до цього часу. Якщо не помиляюсь перша виставка відбулася в 1952 році. На вході красувалися дві дерев'яні квадратні колони, а перед ними плакати. Грали духові оркестри. Виступали місцеві партійні діячі, керівники підприємств. На широкій алеї висіли портрети членів політбюро, а по обидва боки були павільйони де презентували себе різні підприємства міста і області. Було виставлено все - від мінометів до корів. На виставці все було гарно

і красиво. Найкраще було після виставки, коли дещо продавалося з виставки, бо в магазинах воно було відсутнє.

Серед широкої алеї був газон на якому сиділи за столом цементний Сталін і такий же Горький. В кінці алеї був водограй з вітряним двигуном і насосом. На період роботи виставки там плавала риба. Так як виставка працювала восени, то підприємства міста для робітників дітей влаштовували літні площадки, де були розваги і харчування. На таку площадку від суконної фабрики потрапив і я. Згодом виставка перетворилася в продовження парку.

Я не можу впевнено сказати, коли була перша виставка, бо я був з дідом на виставці по моїм розрахункам у 1952 році. Дійсно я знайшов рішення під номером 1531 від 23 вересня 1952 року „О приёме участников и проведении областной сельскохозяйственной выставки 1952 года” (Р. 2196, оп. 9, спр. 12). Обласний виставковий комітет очолював т. Мазуленко.

Він був зобов'язаний прийняти учасників виставки, влаштувати в готелі, провести пропагандистські заходи і нагородити дипломами. До 26 вересня всі стенди повинні бути готові, графіки чергувань по виставці і біля павільйонів повинні бути затвердженні. Газета „Більшовицька зброя” за 1952 рік не зберіглася і тому сказати як саме пройшла виставка не можливо,

але я пам'ятаю як перед входом на виставку грав оркестр, народу було десь біля 1000 чоловік. Виставка була невеличка складалася теж зі стендів, було декілька буфетів і магазинів. Народ купував горілку з закускою і йшов на берег річки. Ми теж з дідом пішли. Там я побачив у воді ящики в яких плавали щуки. Пам'ятаю, що дід купив мені стакан газованої води з сиропом. Оце і всі спомини.

В тому таки 1952 р., 11 вересня, проходила виставка Сумського району на Веретинівці. Тепер на тому місці занедбаний сад. Сільськогосподарська виставка складалася з декількох стендів, де були світлини передовиків, стояли ящики з овочами і фруктами.

Вдалося знайти декілька документів, де йде мова про видання різних брошур. „На виконання постанови № 3054 Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У від 13 вересня 1952 року „О проведенні районних и областных выставок в 1952 г.“ Рішенням виконкому Сумської обласної Ради депутатів трудящих та бюро обкому партії на додаток постанови №1327 від 15 серпня 1952 р. „О проведенні массовой сельскохозяйственной пропаганды на областной сельхозвыставке 1952 г. и культурном обслуживании участников и посетителей” видавництву „Більшовицька зброя” відпущено 13 тис. карбованців на видання брошур про передовий досвід”.

Більше відомостей про виставку ми маємо за 1954 рік. Пройшов рік після смерті Сталіна і все трохи почало змінюватися. Були відмінені частково сталінські податки, але замість того щоб вкладати кошти в економіку їх вкладали в пропаганду. Підвищили ціни на сільгосппродукцію, і ціни зросли, а заробітні плати не піднялися. Я відчував це на собі, коли на день мав тільки сухаря. Продовжували розповсюджувати позики, а замість грошей видавали ці папірці. Загальна сума витрачених коштів ніде не друкувалася. На виставці всі надіялись щось купити, бо в магазинах майже не було того, що можна було побачити на виставці. Після закриття дещо з товарів продавалося, і біля цих павільйонів були великі черги. Як для рядового громадянина виставка мала зворотній пропагандистський ефект.

Тяжкою працею піднімалася, накопичувалася соціалістична економіка. Скільки було нами учнями і всіма робітниками відпрацьовано на селі. Моя матір, медична сестра 2 тижні працювала в колгоспі за рознарядкою. Привезла звідтіля трохи зерна, крупи. На 3 місяці вистачило.

Тепер, коли перед очима бачиш все це понівечене і зруйноване, то виникає питання про антинародну сутність і цього новітнього капіталізму.

Сьогодні про виставку нагадують жалюгідні залишки цегляних павільйонів, що дійшли з тих часів. Поруч з виставкою була влаштована машинка (катапульта) для мисливців, що кидала тарілки, а вони по них цілили.

Про відкриття обласної сільськогосподарської виставки

Сьогодні, 19 вересня 1954 року, об 11 годині дня відкривається обласна сільськогосподарська виставка.

Облвиставком запрошує колгоспників, працівників МТС і радгоспів, робітників, службовців підприємств, інтелігенцію області та учнів шкіл відвідати виставку.

Виставка працюватиме з 9 годин ранку до 10 годин вечора.

ОБЛВИСТАВКОМ.

„Виставка. Обласна сільськогосподарська виставка 1954 р. відзначається чіткістю планування, строгістю, легкістю форм народністю архітектури павільйонів та споруд. Високим художнім оформленням експонатів. Облсільпроект вчасно виготовив необхідну технічну документацію. Відмінно працювали проектувальники тов. Озоліна, Анікіна та інші.

В цьому році замість стендів збудували просторі криті павільйони. Слід відзначити на хороше різноманіття архітектурне оздоблення павільйонів передових колгоспів обласної промислової ради, облуправління промбудматеріалів, облконтори бджільництва, облспоживспілки та ін.

Виставка займає 40 гектарів. Центральна проектувальна вісь проходить через головний вхід, головний павільйон, площу районів і закінчується біля колони „Світу – мир”.

Головний вхід (1) оформлений у вигляді двох пілонів, увінчаних скульптурами робітника та колгоспниці; бокові крила головного входу оздоблені художніми панно та чіпсовими картушами. Ліворуч від головного входу розташовані павільйони підприємств місцевої промисловості (4), праворуч – промислових підприємств союзного підпорядкування (3), а протилежного боку – середніх навчальних сільськогосподарських закладів (21). У головному павільйоні (2) показують свої досягнення передовики сільського господарства, промисловості, культури торгівлі області.

Перед головним павільйоном встановлено монумент Й. В. Сталіну, а перед ним художньо виконаний з квітів „Ріг достатку”. За головним павільйоном розташована площа районів. Тут збудовано 8 районних павільйонів (8), по центру була колона „Світу – мир”. Ліворуч від колони – павільйони радгоспів цукротресту (9), праворуч – павільйон передових колгоспів (10).

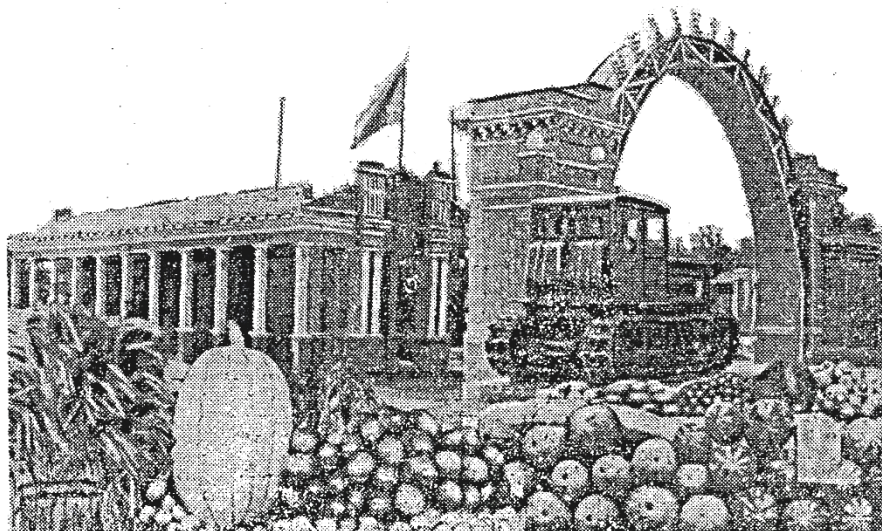
Інша ділянка (11) також відведена також для передових радгоспів та облконтори бджільництва. Трохи далі розташовані стенди державної та кооперативної торгівлі (13). Алея в цьому місці закінчується рестораном.

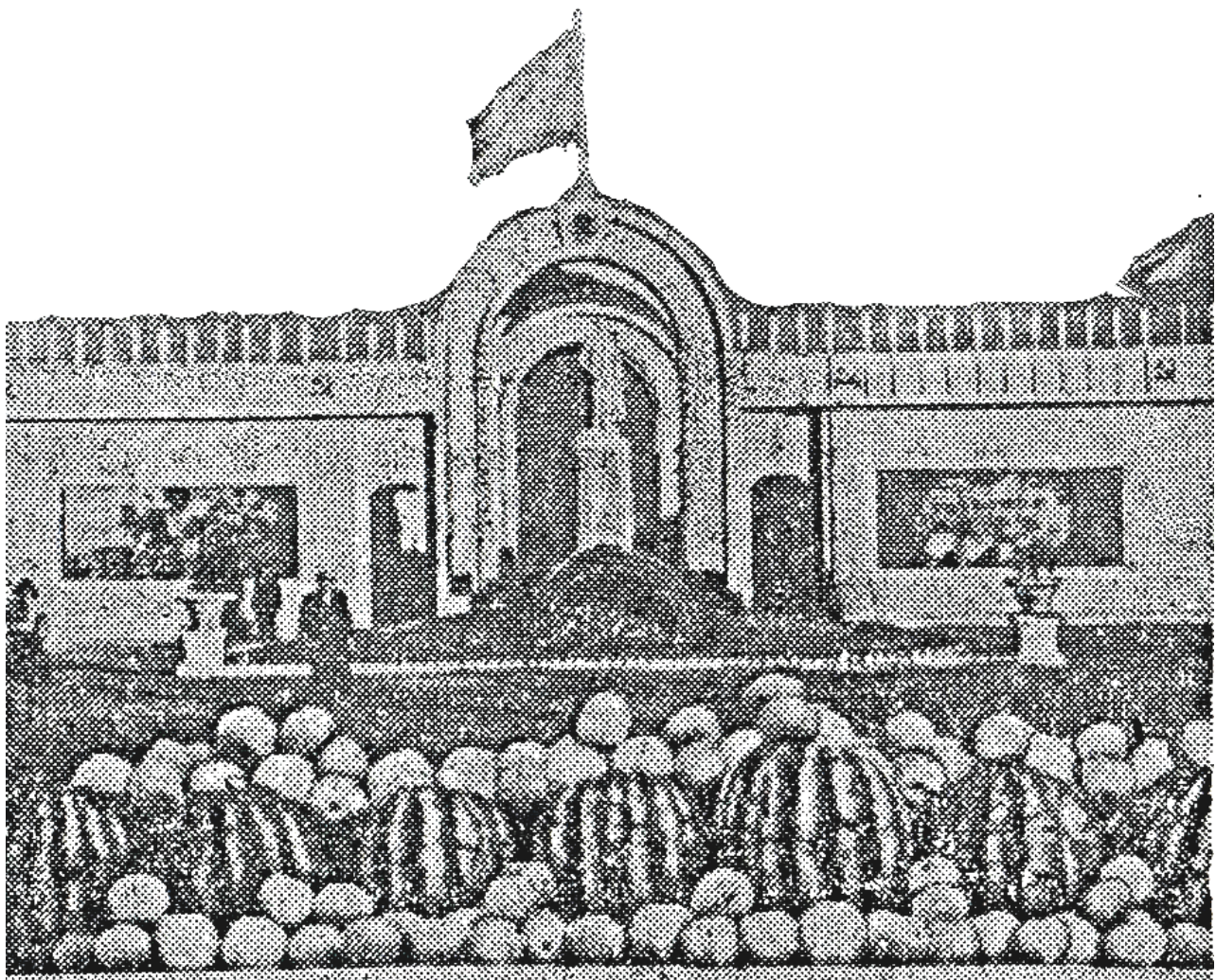
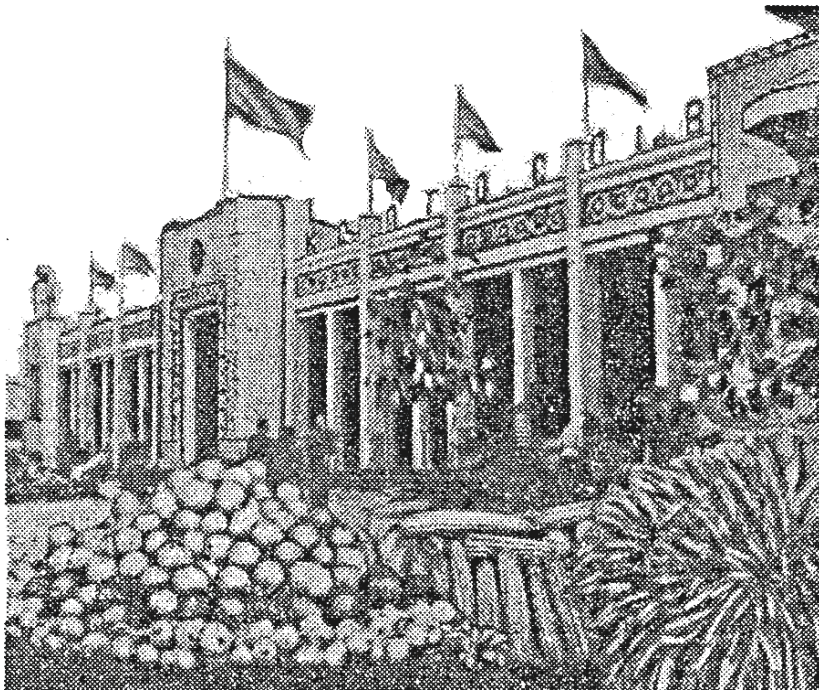
Значне місце відведене під ділянку культури (5). Тут розташована естрада, павільйони книготоргу, союздруку. Територія оздоблена великою кількістю панно, лозунгів. Встановлено пам’ятник Шевченку. Поруч відвідувач огляне павільйони маслотресту, м’ясокомбінату, укрголовхліба, облхарчопрому (6), Праворуч від головного павільйону експонуються досягнення науково-дослідних станцій та інститутів області. (7). Праву частину території займають дослідні поля (16), лісове господарство (15), а далі розміщені павільйони народної освіти, будівництва в колгоспах, юних натуралістів, значну територію займає відділ механізації та електрофікації сільського

господарства (14). Через вхід відвідувач проходить до павільйону механізації, де показують свої досягнення передові МТС області. На великій площі експонується потужна сільськогосподарська техніка.

Територія виставки завершується відділом тваринництва, де збудовані приміщення для коней, корів, вівців, свиней, кролів, птиці. На ділянці споруджені ставки для водоплавної птиці, система ставків для розведення риби, широко показана механізація, кормоприготування, встановлені найновіші електродвигуни.

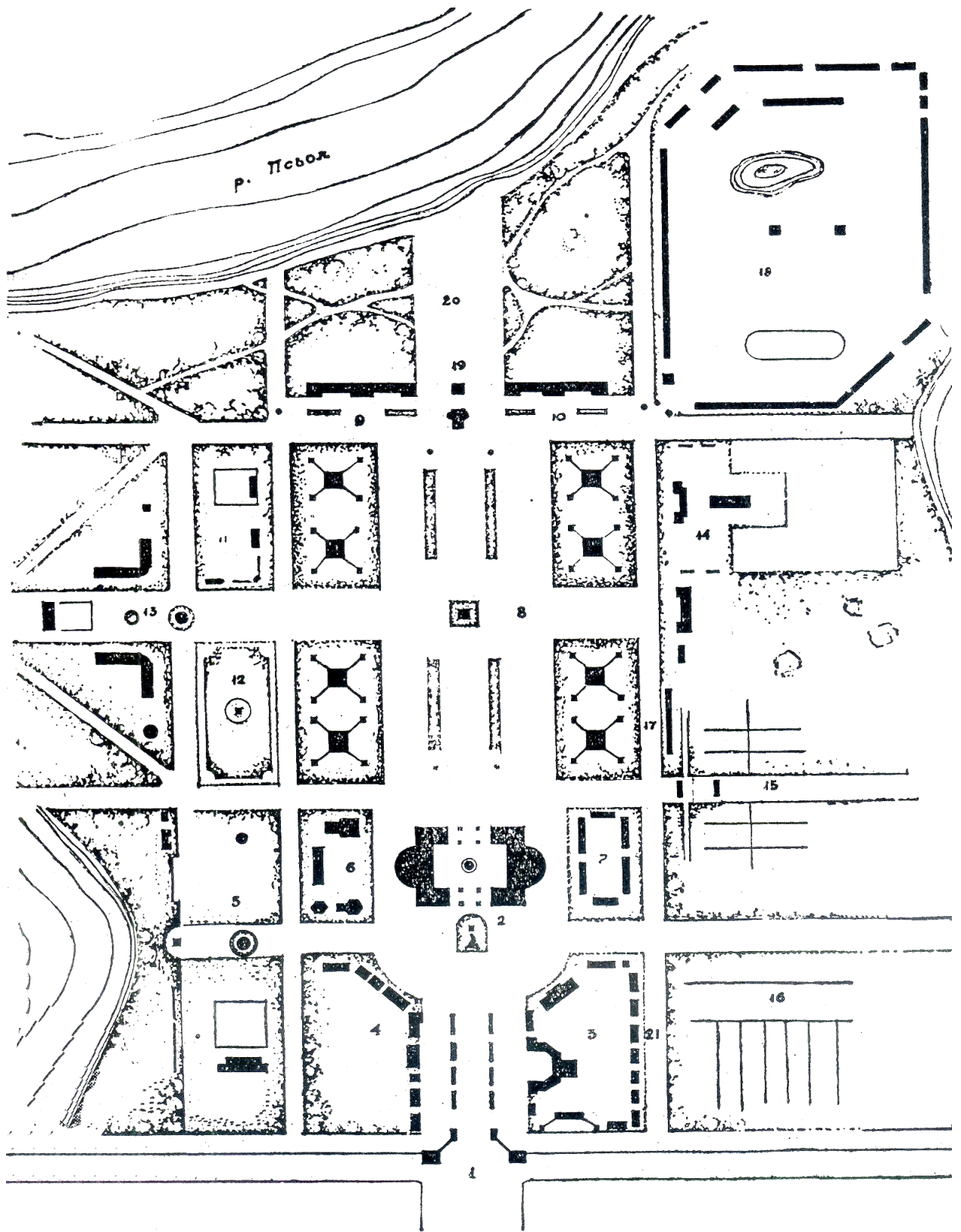
Територію виставки увечері яскраво освітлюють 15 000 електроламп, прожекторів, ламп денного світла. Проведено великі роботи по впорядкуванню і озелененню. Багато уваги приділено обслуговуванню відвідувачів виставки. Тут є широка сітка магазинів, буфетів, організований продаж літератури, працюють пошта, телеграф, радіовузол, медпункт, ветпункт та інші.

Ці світлини я взяв з газети

Обласна сільськогосподарська виставка

На спорудженні працювали сотні будівельників, монтажників, електриків, сантехніків, та ін. Виставка є яскравим прикладом народної творчості”.

Ось пропагандистський виступ директора виставки. Треба було жити в ті часи, щоб побачити різницю між реаліями сільського життя і виставкою. Обробляти і збирати буряк вчителів і учнів ганяли і в 80-х роках. Мільчевський хвапив через край, коли писав про любов до Комуністичної партії. Це була перманентна ненависть за краще життя активістів, за постійне підганяння в роботі, за постійну агітаційну балаканину.

Добро пожалувати

Сьогодні в Сумах відкривається обласна сільськогосподарська виставка. Всі її павільйони і експонати є яскравим свідченням невтомного піклування Комуністичної партії і Радянського уряду про подальше круте піднесення соціалістичного сільського господарства і розвиток всіх його галузей, про поліпшення матеріального добробуту і підвищення культурного рівня трудящих нашої країни. Виставка показує, яких значних успіхів досягли хлібороби області, здійснюючи історичні рішення вересневого, лютого, березневого і червневого Пленумів ЦК КПРС.

Пройдіться по її багатих павільйонах, подивіться на чудову пшеницю, кукурудзу, яка дала в цьому році в колгоспах рясні врожаї, на дородні корені цукрових буряків, на мічурінські сорти яблук, що янтарно виблискують на сонці, на грона винограду, вирощеного на півночі нашої республіки. А які хороші овочі, особливо висаджені в торфоперегнійних горщиках!

Завітайте в павільйон механізації. Тут представлено 50 машин і механізмів, які працюють на полях нашої області. Ще зовсім недавно найбільш трудомісткою роботою було збирання цукрових буряків. А тепер на бурякові плантації надійшов новий бурякозбиральний комбайн, сконструйований нашими радянськими вченими. Поряд з ним - кукурудзозбиральний комбайн – новина сільськогосподарської техніки та інші машини.

Тут же ви можете оглянути механізований тік артілі „Перше травня Недригайлівського району, де всі роботи по обмолоту та очищенню зерна виконуються машинами.

Виставка є дійсно школою новітніх методів праці. Кожен колгоспник, механізатор, працівник радгоспу, побувавши на ній, докладно ознайомиться з тим, як працюють кращі артілі, МТС, радгоспи, ланки, тваринницькі ферми, окремі передовики соціалістичного землеробства і тваринництва. Багатьох зацікавлять стенди Краснопільського району, де врожай зернових культур зріс порівняно з 1951 р., на 27 процентів, цукрових буряків - на 50 процентів, картоплі на – 23 проценти. Привертають увагу великі початки кукурудзи, виставлені артіллю ім. Сталіна з с. Покровки цього ж району. Тут всі площі отримали по 45 процентів кукурудзи.

Значних успіхів добилися трудівники сіл Полісся. В цьому можна переконатися ознайомившись із стендами Ямпільського Глухівського та інших районів. Вони розповідають про трудові досягнення ланкової Мотрони Дмитрівни Ковтун з колгоспу ім. Жовтневої революції, яка виростила по 14 центнерів волокна-конопель, та 40 центнерів кукурудзи з гектара.

На спеціальному стенді представлена шосткінська артіль „Більшовик”, що першою в області застосувала щомісячне грошове авансування хліборобів. Це набагато підносить їх матеріальну заінтересованість у колгоспному виробництві, підвищує продуктивність праці.

В який павільйон не зайде відвідувач – всюди він побачить, як безупинно зростає достаток колгоспників, підноситься культура соціалістичного села.

Учасники і екскурсанти виставки збагатять свої знання в цій школі передового досвіду, навчатися кращому веденню господарства.

Виставка свідчить про безмежну любов радянських людей до своєї Батьківщини, до рідної Комуністичної партії. Їй присвячують вони всі свої помисли, свою натхненну працю.

Сьогодні широко відкриваються двері обласної сільськогосподарської виставки.

Добро пожалувати, товариші колгоспники і колгоспниці; працівники МТС, радгоспів, робітники, інженери, техніки, інтелігенція, учні шкіл.

Директор обласної сільськогосподарської виставки.

А. Мільчевський

А тепер я вам пропоную світлини виставки з архіву відомого сумського фотомайстра Ігоря Юрійовича Ройченка. Я дивлюся на світлини, і до мене повертаються спомини про моє дитинство. Ці знайомі до болю місця, якими постійно гуляли або йшли до річки ловити рибу.

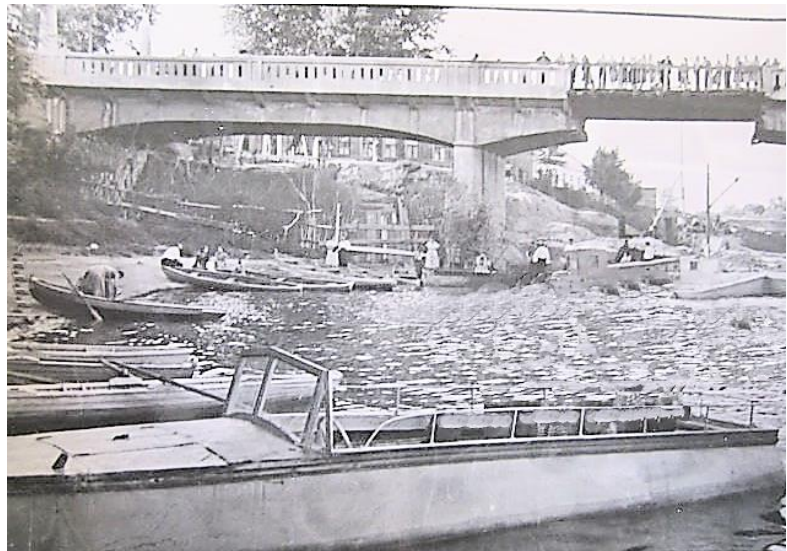
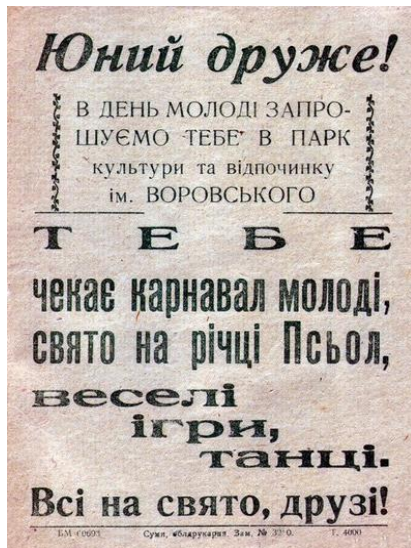

На Псла по Харківській греблі було 5 мостів. Ще до революції Павло Іванович Харитоненко привіз з Петербургу інженерів Кноффа і Шперера, які виступили в міській думі з розрахунками на будівництво одного залізобетонного мосту. На той час перший бетонний міст вже існував на вул. Троїцькій. Смерть Павла Івановича і війна завадили цим планам. Ідею втілили в життя на початку 30-х років, коли и був збудований цей міст. Будівельники припустилися помилки, коли пісок з ями для опори скидали поруч в надії, що вода сама його знесе. Дно річки не поглибили. В повінь 1932 р. вода підмила одну опору и міст трохи просів. Будівельників судили. Під час війни, відступаючи радянські війська, підірвали міст. Німці з ремонтом впоралися за тиждень. В 1943 р. історія повторилася, коли відступаючи німецькі війська підірвали знову міст в іншому місці. Наступаючи війська розібрали сарай на суконній фабриці і зробили настили на підірваних частинах. Точно не пам'ятаю, але десь в 1960 р., збудували новий міст, який проіснував до 1977 р.

Ліва частина Псла активно забудовувалося і міст вже не витримував навантаження. Тоді до нього прибудували ще один міст, що стоїть до цього часу. Ми свого часу облазили все під мостом, бо там стояли човни і катери. З човнів ловили рибу, а коли приходив власник човна, ми пересідали в інший. Тут же ми і купалися, плигаючи з човна в річку. Були і ті хто плигав з мосту. Не завжди це закінчувалося благополучно. Хтось пробував ловити рибу з мосту. Пізніше на вцілілій частині мосту збудували кафе, а тепер все це в приватних руках. Перед очима, наче фільм, проходять події, що змінювали ландшафт. Замість заливних луків і міських відстійників, тепер висотні будинки, а от неприємні запахи біля будинків, як і в ті часи збереглися.

З річкою були пов'язані різні свята. Ось перед вами таке оголошення. Ці оголошення-листівки скидали з літака. Ми бігали по районам міста, де літав літак і збирали листівки. Хто був на велосипеді той встигав першим. Особливо запам'ятався 1957 р. Це був рік Московського фестивалю молоді.

Після смерті Сталіна у 1953 р. пройшли деякі зміни по лібералізації і кожне підприємство, яке мало можливість, робило собі катери. В міському парку був баркас, що міг взяти десь 50 чоловік, плавав до Низів. В кінці учбового року наш клас теж зробив прогулянку.

На день молоді відбувся парад цих катерів. Вони безкоштовно катали публіку. Пробитися на них було важко і я залишився на березі. І ось в одному з катерів спалахнув мотор, замкнули дроти високої напруги, і він пішов до берега. Ударившись об берег він почав відходити від берега. Люди запанікували і почали стрибати у воду. Більше всіх перелякався інвалід з однією ногою на милицях, а катер уже почав горіти весь. Тоді матрос і дівчина, що були поруч зі мною, і теж не сіли на катер, плигнули в воду і почали штовхати катер до берега. Весь народ допомагав знімати інваліда. Катер почали гасити інші катери, що були поруч. Коли пожежа вщухла, і обгорілий чорний катер стояв біля берега з'явилися пожежники, і почали ломами гамселити по двигуну. Народ дружно сміявся. Матрос з дівчиною сиділи на березі, а на місто наступали сутінки. Були якісь концерти, виступи, але я вже не пам'ятаю.

Іноді мені сниться човнова станція, кінотеатр, дитяча площадка, кіоски, ресторан, читальний зал (бібліотека над

річкою), літня естрада (зелений театр) і спортивна площадка, де грали в городки або мій менший брат катається на поні.

Відкриття молодіжного фестивалю в Сумах відбулося на Покровській площі у вечорі, коли і в Москві. У формі тюльпана був зроблений факел, а поруч була зроблена будка в якій стояв балон з газом. Відкрили газ, електрична іскра його підпалила і публіка зааплодувала. Десь на початку 60-х років за стадіоном на лузі побудували парашутну вежу. Спочатку вона була платна. Білет коштував 30 коп., але згодом її віддали товариству сприянню армії, авіації і флоту.

*Світлина 1959 р. Мені 13 років.
Дитинство закінчилося, а попереду трудова
юність з 15 років.*

До революції в Гімназичному провулку, поруч з жіночою гімназією існувала і недільна школа на базі початкової жіночої школи. Я запам'ятав цей будинок, як дитячу бібліотеку. В холодні зимові канікули я прибігав в бібліотеку в своїх старих чоботях і відігрівався біля голландської, трохи теплої, печі. Дітей набивалося стільки, що дихати було нічим. Отримавши книжки, я біг швиденько додому.

Ухопивши сухаря з печі, де вони постійно сушилися, я залазив під одіяла, ще зверху накривалися кожухом, не знімаючи шапки, відігрівався і починав читати. Через два або три дні я знову був в бібліотеці. В цьому будинку були на той час і молодші класи 2-ї школи, а останні два вікна належали майстерні школи. У нас в 9 школі на той час майстерні ще не було, і ми ходили на уроки праці в цю майстерню. За цим будинком у дворі були сараї. Весь пагорб був зарослий чагарниками і деревами. Коли будували будинок політпросвіти біля палацу школярів це місце пішло під забудову. Так був знищений черговий історичний куточок наших Сум.

Перші спортивні майданчики з'явилися в міському парку у 1908 р., але велика популярність футболу змусила виділити окреме поле на Петропавлівському вигоні на місці сучасного будівельного технікуму. Після війни 1941-1945 рр. стадіон у 1946 р. перенесли туди де він зараз. Стадіон являв собою дерев'яну трибуну на північній стороні, а на всьому іншому просторі стояли дерев'яні лавки в один ряд. Поле було відгороджене від публіки, наче двір з конями, дерев'яною біленою огорожою. На футбол тоді ходило майже все місто. Мене дід декілька разів брав з собою. Всі не вмщалися і стояли на бугру там, де зараз музичне училище. Сталінський режим слідкував за народом, але за футбол можна було вільно розмовляти.

У 1968 році стадіон перебудували з дерев'яного на цегляний. Під трибунами розмістилися різні секції. З'явилися і окремі будівлі на території стадіону. Загальна кількість місць сягнула 12 тис. Зробили красиву арку на вході. Від арки до поля збудували сходи з скульптурами. Біля поля влаштували бігові доріжки, які виготовили на Сумському заводі РТВ. Оформили сектори для стрибків, метання списа і молота, штовхання ядра. Зимом поле заливали під каток. Я пам'ятаю, як мені мати купила ковзани, що звалися „Канади”, але вони були високі і на них важко було грати в хокей. За здану в роздягальні одягу і взуття, треба було платити. Дехто з друзів йшов на каток в тапочках, а потім засовував їх до

кишень верхнього одягу. В роздягальні був буфет. Був безкоштовний каток і в парку. Можна було кататися і на льоду р. Стрілка, де ми влаштовували своє хокейне поле. Частіше всього в якості шайби використовувалися кінські кізяки, що заморожені були схожі на камінь. Коли приходили старші хлопці нас малечу виганяли і ми йшли кататися на гірці в Дриженому провулку. Коли після дощу і відлиги земля замерзала, то каталися прямо в дворі, поки наші бабусі не засипали все це золою з печей, бо ходити по голому льоду дорослі боялися.

Футбольній команді „Спартак” вдавалося успішно виступати в різних змаганнях. Був період, коли вона вийшла з групи „Б” и перейшла в групу „А”. Команда і стадіон утримувався за гроші, що надходили від білетів. Але поступово стадіон занепадав, футбольна команда потребувала дотацій. В період реставрації капіталізму він зовсім занепавав.

Стара арка стадіону

Було багато бажаючих його приватизувати, але на нього поклав свою лапу Щербань. Його пограбування місцевої громади були дуже масштабні, але доля підкосила і його. Збудований новий стадіон не приносив тих прибутків на які був розрахований. Сьогодні вулиці Псільська і Соборна зі зруйнованими приміщеннями є німими свідками діяльності Щербаня в Сумах. Коли я навчався в 9-й школі, нас сюди на стадіон водили на уроки фізкультури.

Хочу розповісти ще про випадки свідком, яких я був. До революції Думська вулиця закінчувалась біля р. Стрілки, а через місток починався Рибальченков провулок. Рибальченков провулок закінчувався біля вул. Ковалевська що йшла перпендикулярно провулку. В дореволюційні часи на цій вулиці і провулку мешкали доволі заможні люди, хоча і походили з селян, що перейшли в розряд цехових. Були і дворяни, але їх статки були значно менші. Це вихідці з селян Кулішови подарували на цій вулиці свою ділянку під комерційне училище. За радянських часів з Думської і Рибальченкову провулку зробили вул. Першотравневу, а на початку 70-х років прорізали через приватні садиби до колишньої вул. Новоселицької, що закінчувалася Засумським кладовищем дорогою і все назвали Першотравневою. Під час прокладання цієї дороги через колишню дореволюційну садибу Кобієва Михайла Микитович виявили бомбу Під час наступу німці скинули на місто 7 бомб. Одна з них впала в цій садибі, але не вибухнула, і її викопали сапери, коли прокладали вулицю. Вона зарилася в

глибину майже на 11 метрів. Нас пустили туди дивитися тільки після того, як забрали саму бомбу на 250 кг., а валялася оболонка від неї з хвостовиком пофарбованим в жовтий колір з чорними полосами. Сама садиба мала красиві металеві ворота за якими йшов старий сад, будинок був цегляний і стояв в глибині саду, до якого йшла мощена дорога.

Все так віяло стрим і незрозумілим життям. Там мешкало декілька родин. За двадцять метрів від садиби на розі вул. Ковалевської і Рибальченкова провулка праворуч було невелике кладовище десь на два десятка могил. Хрестів на могилах було два. На мій погляд кладовище було влаштоване на місці колишньої ділянки землі, що пустувала, але належала Рибальченку Якову Григоровичу. Судячи з могил, кладовище з'явилося ще під час громадянської війни, коли транспорту не було, і мешканці ближніх вулиць ховали там небіжчиків.

А ось попередній будинок на Рибальченкову провулку, що належав Рибальченковій Марії Степанівні і Вакалу Юхиму Андрійовичу був цегляний і дуже добротний. На його місці тепер Ковпаківський суд. На місці кладовища на початку 60-х років збудували будинок на три поверхи. Плити перекриття були браковані і перекриття між другим і першим поверхом рухнуло і вбило 2 будівельників, а четверо вискочило на балкон. Коли ми дізналися про це, побігли дивитися на будинок. Було багато різних людей, а через годину хтось під'їхав на чорній „Волзі” ще старого зразка. Ну, тоді на них їздили тільки перші особи області.

Десь місяців два будинок був без будівельників, а потім його добудували. Тоді на першому поверсі влаштували дитячий садок, який відвідував мій молодший брат. Десь років 4 тому я заходив туди, бо там розташовувався центр платежів і побачив як загрозовано обвисла стеля, що може впасти в любую хвилину. На другому поверсі цього будинку обладнав собі апартаменти ректор СумДУ Васильєв.

Матір не могла на свою зарплату медичної сестри утримувати нас двох і тому вона влаштувала мене на завод „Метолоширвжиток” учнем токаря.

Праворуч на першому поверсі і був медпункт, де працювала моя матір. Медпункт обслуговував два підприємства, які були розташовані тут. Завод і швейна фабрика. Від заводу нічого не лишилося, а фабрика працює, хоча її планують знести, а площі віддати під забудову.

Тоді було дуже багато робітничої молоді, але ми всі вчилися в школі вечорами. Потім мене перевили на роботу на завод „Сумсильмаш” токарем.

Далі було військово училище, але це було не для моєї романтичної натури, і я вступив на філологічний відділ Сумського педінституту. У 1975 році я його закінчив. З тих пір і по

сьогоднішній день я працюю в освіті. 2006 рік був для мене переломний і знаковим. Я виходжу на пенсію. Кількість годин в мене зменшується і появляється можливість зайнятися творчою роботою. Я звертаюсь до ДАСО Державного архіву Сумської області і починаю працювати в читальному залі.

Мої перші дослідження, якими я займався стосувалися теми театру. В дитинстві я з друзями часто бували в приміщенні старого театру, який до революції належав Дмитру Корепанову. Взяв газети і почав по газетам і рекламі, яка була в них надрукована, збирати матеріали за театри, як за місцеві, так і ті, що були на гастролях в Сумах.

Так з'явилась моя перша книжка „Таке солодке слово Театр”. Це був початок. Я в дитинстві відвідував хореографічну студію палацу школярів. Студія під керівництвом балетмейстера Матвеевої постійно виступала в обласному театрі при проведенні владою різних заходів, і вже коли я займався краєзнавством, його перше дослідження було присвячено історії театрів на Сумщині. З допомогою фондів ДАСО і краєзнавчого музею були встановлені майже всі театральні трупи, що гастролювали на Сумщині і описана історія всіх будинків, що діяли як приміщення театрів. Досліджена реклама цих театрів в місцевих газетах і по тим афішам, що збереглися в обласному художньому і краєзнавчому музеях. Досліджена роль вихідців з Сумщини в створенні і роботі українських театрів за кордоном. Через невеликий проміжок часу ця книжка про театр трансформувалася в книжку „Історія мистецтв Сумщини” і крім театру мала розділи про художників як дореволюційних, так і сучасних, майстрів декоративно-ужиткового мистецтва. Великий розділ стосувався дореволюційних пам'яток архітектури, визначних архітекторів зі світовим ім'ям по проектах яких були побудовані садиби, парки і заводи. Вперше в книжці був представлений розділ присвячений дореволюційним фотомайстрам. Матеріал з цієї книжки і інших був використаний в квітневому номері журналу „Пам'ятки

України” за 2014 рік. Там з 32 всіх посилань на книжки 16 були зроблені на мої.

Наступною фундаментальною книжкою на 400 сторінок була книжка „Історія преси і журналістики”. Книжка сподобалася спеціалісту по історії журналістики України Сидоренко Н. М., що працює в Інституті журналістики Київського університету. Її приємно здивувала якість і об’єм книжки. Н. Сидоренко в Сумах була головою державної комісії в СумДУ. Після цього книга стала посібником у студентів кафедри журналістики СумДУ. Подібного дослідження на Сумщині не було ніколи. Окремим розділом в книжці представлена і дореволюційна учнівська преса.

Наступна книжка на 750 с. мала назву „Історія розвитку знарядь праці, економіки, освіти, культури на Сумщині” цю книжку називають енциклопедією по Сумщині. Перші люди і перші знаряддя праці, матеріальна культура різних періодів, період державних утворень українців на Сумщині, сільське господарство і промисловість, видатні люди вихідці з Сумщини, що проявили себе на державній службі України і Росії, культурна і промислова еліта Сумщини - ось далеко не повний перелік тем, що розкриті в книжці.

Всіх вражає широка палітра досліджень в моїх книжках: від дореволюційної реклами до повстанського руху, від господарств по вирощуванню квітів до виступів Міланської опери в Сумах.

Я не обійшов своєю увагою і таких визначних постатей, як Чехов і Чайковський, і їх перебування на Сумщині.

В кінці 2015 р. побачила світ книжка „Арістід-Онезім Круазі” присвячена видатному французькому скульптору, автору скульптур на могилі родини Харитоненків. Не міг я не випустити книжку про наші сумські куранти, які чують сумчани з 1885 р. на дзвіниці Спасо-Преображенського собору.

Цікава історична книжка про архітектора Василя Івановича Ярославського, який вчителював свого часу в садибі П. М. Штерічевої на Басах, а після виходу на пенсію мешкав в Сумах. Він доводився племінником відомому на всю Україну харківському архітектору Павлу Ярославському.

На замовлення архітектора міста В. Б. Бикова була зроблена книжка „Прогулянка Соборною і Воскресенською”. Це була перша, дійсно наукова, виключно на архівних матеріалах зроблена книжка, про центральну частину міста.

Представлені книжки присвячені долям промисловців і підприємців області, що внесли значний вклад в історію промисловості: Вараксін, Ільченко, Алчевський, Погуляйченко, Чернобильський, Кайданський. Звичайно, що і фундатори цукрової промисловості Російської імперії Терещенки, Харитоненки, Прянишникови, Куколь-Яснопольські, Кеніги теж не залишилися поза увагою.

Є цікава книжка про історію Воскресенської церкви і її архітектуру.

Найбільш фундаментальною за 2014 рік була книжка „Троїцька церква і родовід архітекторів Шольців”, яка б могла стати візитівкою архітектури міста Сум для іноземних гостей і гідно представити місто і архітектурну службу на різних конкурсах. Нею могли бути нагороджені переможці різних конкурсів. Сама Троїцька церква — це видатний зразок європейської архітектури, а автор проекту видатний архітектор Карл Густович Шольц явно не оцінений російськими дослідниками. Це величина в порівнянні з тим же Щусєвим. У 2012 р. на день архітектора відбулася зустріч автора з родиною нащадків архітекторів Шольців. З отриманих світлин від нащадків Карла і Густова Шольців вдалося з'ясувати, що на фасаді сучасного краєзнавчого музею в скульптурних портретах зображена родина Шольців. Автором проекту цього будинку був

Карл Шольц. Дружиною Густава Шольца була Віталія Ленська, її батько Микола Миколайович Ленський, мій прадід. За наявності виділення коштів обласний архів хоче її перевидати, бо там дуже багато архівних матеріалів, що відсутні в ДАСО.

Книжка „Подорож містом з „Окладними книжками” дає уявлення про власників нерухомості і дуже корисна для міської архітектури при складанні історичної характеристики на будівлю.

Важко накопичувався матеріал на унікальну книжку „Історія національного просвітництва на Сумщині”. Дуже допомогла в написанні цієї книжки інша. Мова йде про спогади Сумського повітового старости Гребінщикова, де він розповідає про „Просвіту” 1918 р.

Унікальнішою за своєю сутністю є книжка „Оскар-Герман Германович Гансен і сумські музеї”, яку теж хоче перевидати ДАСО.

Колекція Оскара-Германа Германовича Гансена розпорошена по різних музеях, але його колекціонування більше пов’язане з історією Києва і його ім’я часто згадується в контексті розвитку музеєзнавства і колекціонування. Частина його колекції представлені в наступних музеях: Національний музей історії України, Національний художній музей України, Київський музей російського мистецтва, Державний музей українського народного декоративного мистецтва України, Музей мистецтв імені Б. і В. Ханенків, Сумський художній музей, Одеський музей західного і східного мистецтва. За 2017 рік Олексій Васильович випустив 7 книжок. В автобіографічній книжці „Сторінки мого дитинства” теж використав серію архівних матеріалів про місцеві виставки. Великий інтерес краєзнавчої громади і родини караїмів Туршу викликала книжка „Тютюнова фабрика Туршу”. В книжці „Спогади про м. Суми” зібрані спогади: Миколи Ізмайлова, Олександра Олеся, Віри Бірченко, Ірини Литкевич, Кузьми Петрова-Водкіна, Сергія Беляєва, Павла Ляхова, Олександра

Купріна, В. Сухомлінова, Марії Башкірцевої, Василя Ярославського, Філарета. Спогади проілюстровані архівними матеріалами з фондів ДАСО. В книзі „Архітектурна перлина Сум, будинок Самуїла Натановича Штейнера”, розповідається мовою архівних документів про той будинок, який знесли під пам’ятник Леніну, зараз там клумба на площі Незалежності. Книга „Історія залізничних станцій Сумщини” розповідає про їх товарообіг і підприємства біля станцій. До нас з минулого дійшла певна кількість світлин, але майже ніхто їх не описав їх на основі фондів ДАСО. Це вперше зробив я. Завершує мій творчий здобуток в цьому році книга „Леопольд Єгорович Кеніг”, що поруч з Харитоненком і Терещенком розбудовував цукрову промисловість. При знайомстві з архівними документами я знайшов декілька унікальних документів і серед них документ про спробу створити Сумську область у 1918 р.

Тепер перелік всіх 75 книжок з історії Сумщини: „Сумське реальне училище”, „Таке солодке слово „театр””, „Міланська опера в Сумах”, „Олександрівська гімназія”, „Історія розвитку знарядь праці, економіки, освіти, культури на Сумщині”, „Історія мистецтв Сумщини”, „ЗОШ № 21”, „Історія преси і журналістики”, „Садівництво Віктора Юліановича Перковича”, „Чехови і Линтварьови”, „Іван Григорович Ільченко і його газета „Сумський вісник””, „Люблю, друзя, ласкати глазами строений прошлых красоту”, „Не превращайте память нашу на свалку брошенных костей”, „Перша Сумська жіноча гімназія”, „Нестор Махно і повстанський рух на Сумщині”, „Едуард Лукич Кайданський”, „Сумський кадетський корпус”, „Історія Сумина”, „Прогулянка Соборною і Воскресенською”, „І. Ф. Вараксін”, „Рід Алчевських”, „Сумська реклама”, „Сумська Центральна міська бібліотека ім. Т. Г. Шевченка”, „Сумське повітове земство”, „Сергій Якович Гребінщиков”, „Петро Ілліч Чайковський на Сумщині”, „Достопочтенной памяти Павловского рафинадного завода”, „Василь Іванович Ярославський”, „Торгівля м. Суми”, „Свято-

Воскресенський Кафедральний Собор”, „Історія національного просвітництва на Сумщині”, „30 років з творчим проектом”, „Історія фотографії Сумського кадетського корпусу”, „Сумські куранти”, „Арістід-Онезім Круазі”, „Сумські міфи”, „Біла армія на Сумщині”, „Подорож містом з „Окладними книжками”, „Троїцька церква і родовід архітекторів Шольців”, „Списки лиц имеющих право участия в первом и втором съездах городских избирателей г. Сумы по выборам в Государственную Думу 4-го созыва”, „Історія аптек на Сумщині”, „Ризький міщанин Адольф Адамович Аболтин”, „Сумська поліція”, „Рогізне”, „Оскар-Герман Германович Гансен і сумські музеї”, „Архітектурна перлина Сум, будинок Самуїла Натоновича Штейнера”, „Історія залізничних станцій Сумщини”, „Сторінки мого дитинства”, „Тютюнова фабрика родини Туршу”, „Історія світлин м. Суми”, „Спогади про м. Суми”, „Леопольд Єгорович Кеніг”, „Медицина Сумського повітового земства”, „Сумська проліція”, „Ріжський міщанин Адольф Адамович Аболтин”, „Рогізне”, „Аптеки на Сумщині”, „Історія світлин м. Сум”, „Леопольд Єгорович Кеніг”, „Історія залізничних станцій Сумщини”, „Архітектурна перлина Сум”, „Історія театральної площі”, „Оскар Гансен і Сумські музеї”, „Історія їдальні Сумського кадетського корпусу”, „Спогади про Суми”, „Історія світлин Сумського кадетського корпусу”, „Від фортеці до скверу”, „Історія лазарету Сумського кадетського корпусу”, „Методика викладання краєзнавства в Сумському кадетському корпусі”, „Прогулянка Троїцькою”, „Торгівля міста Сум”, „Звіяна вітром Миколаївська вул”. „Історія Сумської прикордонної служби”, „Історія бібліотеки Сумського кадетського корпусу”, „Квартира начальника Сумського кадетського корпусу, „Прогулянка Нижньо-Соборною вулицею”, „Прогулянка Петропавлівською вул.”, „Сумські Пиво-медоварні заводи”, „Прогулянка Покровською площею”, „Оповідання”, „Дзвіночки душі”, „Ілюзія гріха”, „Прогулянка Покровською вулицею”, „Тетяна Дудка”, „Кримінальні оповідання” та ін.

В фондах Сумської міської центральної бібліотеки ім. Т. Шевченка, бібліотеках СумДУ і Педагогічного університету є мої книги, що постійно використовуються як студентами, так і науковцями університетів.

Мої публікації можна зустріти в наукових виданнях місцевих університетів.

За період незалежності України я надрукував в різних газетах більше 200 статей на різні теми. Майже кожен рік по декілька разів виступаю на обласному радіо і телебаченню. Постійно мої статті появляються в газеті „Панорама” або на її блозі. Мої статті друкуються в „Сумському краєзнавчому збірнику” СумДУ, а книжки представлені на Сумському історичному порталі. Я був делегатом I з'їзду учителів незалежної України. В 2017 рік отримав стипендію голови ОДА. Кожен рік на урочисті збори присвячені Дню Незалежності влаштовую персональну виставку своїх книжок, кількість яких з року в рік збільшується. За рік видаю по 5, 6 штук власним коштом, але за браком коштів дуже маленьким накладом. Відомості про мій творчий доробок можна знайти в Інтернеті на різних сайтах в тому числі і на сайтах бібліотек університетів і міської бібліотечної системи. До сотої річниці УНР я підготував велику аналітичну статтю на основі архівних документів ДАСО на 36 с. „УНР і Сумщина”. Вона є в методичному кабінеті «Кадетського корпусу» імені І. Г. Харитоненка і в сумській бібліотечній системі. На її основі міська бібліотека випустила брошуру і розіслала по своїх філіалах. Широко мої книжки використовуються міською бібліотекою при проведенні такої нової форми роботи з читачами, як вуличні екскурсії. На вулицях міста по черговій книжці розвертається експозиція і люди, що їдуть у своїх справах за декілька хвилин можуть дізнатися про існуючі або ті що знесені пам'ятки архітектури, або про тих хто їх збудував або там мешкав. Найбільшими поціновувачами його творчості є краєзнавчий клуб „Галерея 21”.

Крім проведення уроків по краєзнавству в кадетському корпусі я організовую екскурсії по місту. В основу цих екскурсій покладені мої книжки, а в методичному кабінеті корпусу є три книжки про корпус в електронному вигляді, які використовуються вихователями, учителями і іншими працівниками корпусу для потреб своєї діяльності.

Я продовжую дослідницьку і пошукову роботи по історії корпусу. В цьому році в музей корпусу були передані матеріали по використанню будівель корпусу в період німецької окупації 1941-1943 рр.

У мене добре налагоджена співпраця з міською бібліотекою.

Я нагороджений: Грамотою міського голови. 9 січня 2011р. Нагороджений Почесною відзнакою Сумської міської ради „За заслуги перед містом” III-го ступеню 26 червня 2015 р., № 196, Грамотою голови обласної адміністрації за лютий 2016 р., Почесною Грамотою Сумської обласної Ради до 25 річниці Незалежності України. В 2017 році на 26 річницю Незалежності нагороджений почесним знаком Сумської міської ради „За майстерність” 24 серпня 2017 р., № 72, але вже 4 рік чекаю свій орден. Робив неодноразові запити до Адміністрації президента. Адміністрація відповідала, що документи знаходяться на розгляді.

Основні дати життя

Ось таким був мій шлях за 75 років робітника, вчителя, письменника, поета, краєзнавця.

1. Народився 6 березня 1946 р.
2. Пішов до школи 1953 р.
3. У 1961 р. закінчив 8 класів і став працювати з одночасним навчанням у вечірній школі.

4. У 1971 році вступив до Сумського педагогічного інституту на філологічне відділення.

5. У 1976 р. закінчив інститут, отримав фах вчителя російської мови і літератури.

6. Працював вчителем, майстром в технічних училищах, знову учителем в школах.

7. У 2015 р. перейшов працювати до Сумського кадетського корпусу. За корпус написав 6 книжок. Самою масштабною з них є „Методика викладання краєзнавства в Сумському кадетському корпусі”, 296 с.

8. З 2006 р. по 2021 р. написав і видав 75 краєзнавчих книжок і серед них дві художні. В середньому виходить 5 книжок на рік. Весь цей час працював в архівах Сумської, Харківської областей, в бібліотеці ім. Короленка м. Харків. Для різних газет написав більше 200 статей. Сьогодні пишу для „Панорами”. Щомісяця в газеті є моя краєзнавча стаття.

А гени далі мандрували

Мені 75 років, але я їх майже не відчуваю. В мене завзяття і енергія моєї молодості.

Я 50 років прожив зі своєю дружиною. Маю двох доньок і трьох онуків.

Найменша онука Стефанія має 9 медалей і три кубка за групову гімнастику. Старша онука Меланія грає на флейті і займається в балетній студії і теж має нагороді за виступи. Онук грає на кларнеті, має ідеальний слух. Придумує різні імпровізації, або грає власні твори. Має теж нагороди.

Як бачите нащадки успадкували мої творчі здібності і життя прожите не марно.

Так оцінив мою роботу Заслужений архітектор України
В. Биков:

«Кожного разу я чекаю чергову книжку Ленського Олексія Васильовича. Його творча наснага і фундаментальні знання виливаються в чергову творчу знахідку. Його книжки про архітектуру це щось нестандартне і неочікуване. Прекрасна книжка за архітекторів Шольців і Троїцьку церкву. Мені дуже сподобалась його книжка про Алчевського, тому що я родом з Алчевська. Загалом вважаю, що ми родині Алчевських дуже заборгували. В місті повинен бути пам'ятник Олексію

Алчевському.

Дуже корисна і цікава книга „Арістід-Онезім Круазі”. Ця книга — про створення пам'ятника та долю скульптури, присвяченої видатному французькому скульптору, автору скульптур на могилі родини Харитоненків.

Цікава історична книжка розповідає про архітектора Василя Івановича Ярославського, який вчителював свого часу в садибі П. М. Штерічевої на Басах, а після виходу на пенсію мешкав у Сумах. Він доводився племінником відомому на всю Україну харківському архітектору Петру Ярославському. Для архітекторів, скульпторів та студентів архітектурних факультетів дуже корисні книги про інших земляків, вже забутих архітекторів.

Будучи головним архітектором міста, я дуже часто стикався з недостовірною та необґрунтованою інформацією щодо будівель в історичній частині міста, тому звернувся до автора Ленського за створенням книги „Прогулянка Соборною і Воскресенською”, яка започаткувала серію видань книг з історії нашого міста.

Це була перша, дійсно наукова, виключно на архівних матеріалах написана книжка про центральну частину міста. Представлені книжки, присвячені долям промисловців і

підприємців: Вараксін, Ільченко, Алчевський, Погуляйченко, Чернобильський, Кайданський. Терещенки, Харитоненки, Прянишникови, Куколь-Яснопольські, Кеніги теж не залишилися поза увагою. Унікальнішою за своєю сутністю є книжка «Оскар-Герман Германович Гансен і сумські музеї». Частина його колекції представлені в різних музеях, але найбільша в нашому художньому музеї.

Дуже незвична і, на мою думку, вперше в Сумах зроблена книга Ленського, присвячена каміну на вул. Іллінській, яка представлена тут. Каміни. Одне тільки слово і віє теплом і затишком, а ще це постійне емоційне задоволення від споглядання такої краси. Камін оздоблений килимовими кахлями. Сюжети цих кахлів списані з природи. Найчастіше в них домінують різного роду квіти, що є характерним для всього ряду мистецтв від живопису до рушників. В цих кахлях художній світ українця. Безперечно, що цей камін є видатною знахідкою. Це не перша книжка про каміни. Ленським описаний камін з кадетського корпусу і найстаріший камін міста, що зберігається в краєзнавчому музеї. Книжка заслуговує свого почесного місця. Тим більше, що таких досліджень не було. Приємного читання».

Володимир Биков

Заслужений архітектор України

Матвій і Меланія

Стефанія

Матвій і Меланія

Прима-балерина Меланія в своїй студії

Використані документи

Власний родинний архів автора зі світлинами.

Світлини з архіву І. Ю. Ройченка і Г. Миропольського.

Науково-популярне видання

Мій шлях

Автор і упорядник Ленський Олексій Васильович

Верстка і дизайн: Ленського О. В.

Підписано до друку 30. 11. 2020 р.

Формат 90х60/16

Друк цифровий.

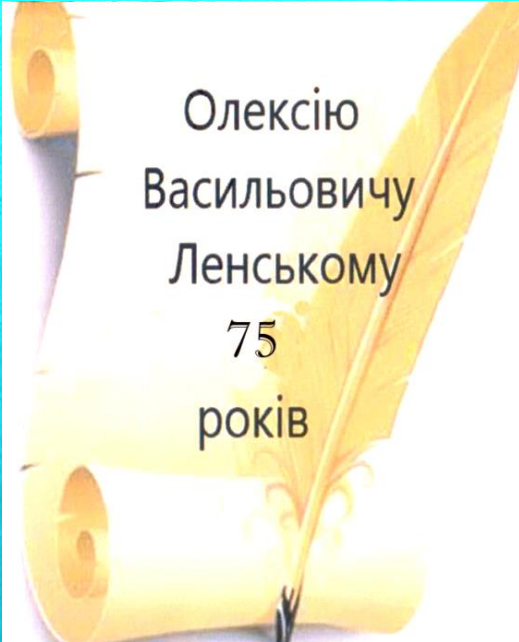
Гарнітура Times. Наклад 10 пр.

Власне видавництво Ленського О. В.

Л 33 Ленський О. В. – Суми: Мій шлях – Суми: Власне
видавництво Ленського О. В. 2016. – 105 с., іл.

УДК 908 (477. 52)

75 *КНИЖОК*

Олексію
Васильовичу
Ленському
75
років